

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇAĞDAŞ KAZAK TÜRKÇESİNDE HÂL
EKLERİNİN KULLANILIŞ BİÇİMLERİ

108747

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Nurjan PUKAŞEV

Enstitü Ana Bilim Dalı: TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI

Tez Danışmanı: Yard. Doç. Dr. Kenan Acar

AĞUSTOS - 2002

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

708747

ÇAĞDAŞ KAZAK TÜRKÇESİNDE HÂL
EKLERİNİN KULLANILIŞ BİÇİMLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Nurjan PUKAŞEV

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

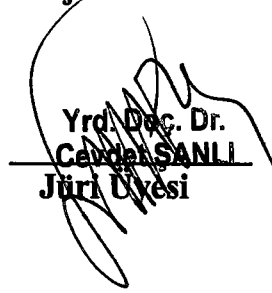
Enstitü Ana Bilim Dalı: TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI

Bu tez .19/08/ 2002 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir

Yard. Doç Dr. Kenan ACAR
Jüri Başkanı

Yrd. Doç. Dr.
Cemal SANLI
Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Abdullah
Jüri Üyesi

ÖNSÖZ

Günümüzde Türk Şiveleri çok detaylı bir şekilde incelendiğinde ekler sisteminin önemi bir kere daha ortaya çıkar. Bir dilin yapısını anlamak, sadece somut ve soyut kelimelerinin anlamlarını tespit etmekle sınırlı kalmaz. Bundan daha önemli olan, o kelimeler varlığını harekete geçiren, yaratıcılık ve üreticiliği teşvik eden ekler sistemi, tabîi olarak, ön plâna çıkar. Özellikle, iki şivede çekim ekleri grubunda bulunan hâl eklerinin kullanım alanındaki sergiledikleri çok çeşitlilik ve zenginliğin var olmasında en önemli rolü üstlenen tarihî yönü bir daha vurgulayalım.

Bu iki Türk şivesinin güvenilir kaynaklarına ve edebî metinlerine dayanarak bu çalışmamızda, Türkiye Türkçesindeki hâl ekleri ile Kazak Türkçesindeki hâl eklerini karşılaştırdık.

Bu çalışmamızı “Çağdaş Kazak Türkçesinde Hâl Eklerinin Kullanılış Biçimleri” ana başlığı altında üç bölümde ele aldık. İlk olarak “Hâl Kategorisi ve Cümle Öğeleriyle İlişkileri” başlığı altında hâl kavramı tanımını ve hâl kategorisini inceledik. Daha sonra “Hâl Eklerinin Morfolojik Görüntüleri” başlığı altında ise Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki hâl eklerinin eklenme biçimleri ve var olan morfem farklılıklarını gösterdik. Çalışmamızın son bölümünde ise hâl eklerini, kelime grubu içerisindeki durumu ve yüklenmiş oldukları fonksiyonları bakımından ele aldık.

Bana bu çalışmamda değerli fikirleri ile katkıda bulunup, çalışmamı baştan beri takip eden değerli hocam Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi sayın Yard. Doç. Dr. Kenan Acar’a ve değerli görüşlerinden bizzat faydalandığım tüm hocalarıma ayrı ayrı teşekkür ederim.

Nurjan PUKAŞEV

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Öğrencisi

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	IV
ÖZET.....	V
SUMMARY.....	VI
GİRİŞ.....	1
1. HÂL KATEGORİSİ VE CÜMLE ÖĞELERİYLE İLİŞKİLERİ.....	4
1.1. Nesne (Tolıqtawış).....	5
1.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	6
1.1.2. Kazak Türkçesinde.....	6
1.2. Yer Tamlayıcısı (Meken Pısıqtawış).....	7
1.2.1. Türkiye Türkçesinde.....	8
1.2.2. Kazak Türkçesinde.....	8
1.3. Zarf (Mezgil, Kıymıl-Sın, Maqsat, Sebep Pısıqtawış).....	8
1.3.1. Türkiye Türkçesinde.....	8
1.3.2. Kazak Türkçesinde.....	9
1.4. Belirten (Anıqtawış).....	10
1.4.1. Türkiye Türkçesinde.....	10
1.4.2. Kazak Türkçesinde.....	10
2. HÂL EKLERİNİN MORFOLOJİK GÖRÜNTÜLERİ.....	11
2.1. Yalın Hâl.....	11
2.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	11
2.1.2. Kazak Türkçesinde.....	12
2.2. İgi Hâli.....	13
2.2.1. Türkiye Türkçesinde.....	14
2.2.2. Kazak Türkçesinde.....	15
2.3. Yükleme Hâli.....	16
2.3.1. Türkiye Türkçesinde.....	16
2.3.2. Kazak Türkçesinde.....	18
2.4. Yönelme Hâli.....	19
2.4.1. Türkiye Türkçesinde.....	19
2.4.2. Kazak Türkçesinde.....	21

2.5. Bulunma Hâli.....	22
2.5.1. Türkiye Türkçesinde.....	22
2.5.2. Kazak Türkçesinde.....	24
2.6. Çıkma Hâli.....	24
2.6.1. Türkiye Türkçesinde.....	25
2.6.2. Kazak Türkçesinde.....	27
2.7. Vasıta Hâli.....	28
2.7.1. Türkiye Türkçesinde.....	28
2.7.2. Kazak Türkçesinde.....	30
2.8. Eşitlik Hâli.....	31
2.8.1. Türkiye Türkçesinde.....	31
2.8.2. Kazak Türkçesinde.....	33
2.9. Yön Gösterme Hâli.....	33
2.9.1. Türkiye Türkçesinde.....	33
2.9.2. Kazak Türkçesinde.....	34
3. KAZAK TÜRKÇESİNDE KELİME GRUBU KAVRAMI VE HÂL EKLERİNİN KELİME GRUPLARIYLA İLİŞKİSİ.....	35
3.1. İsimli Kelime Grupları.....	36
3.1.1. Sıfatlar.....	37
3.1.2. İsimler.....	38
3.1.3. Varlığın Durumunu Bildiren İsimler.....	38
3.2. “Mengerüw” Yöntemiyle Kurulan Fiilli Kelime Grupları.....	39
3.2.1. Yükleme Hâliyle Kurulan Fiilli Kelime Grupları.....	39
3.2.2. Yönelme Hâliyle Kurulan Fiilli Kelime Grupları.....	42
3.2.3. Bulunma Hâliyle Kurulan Fiilli Kelime grupları.....	45
3.2.4. Çıkma Hâliyle Kurulan Fiilli Kelime grupları.....	48
3.2.5. Vasıta Hâliyle Kurulan Fiilli lime Grupları.....	54
3.3. “Matasuw” Yöntemiyle Oluşan Kelime Grupları.....	57
SONUÇ.....	60
KAYNAKLAR.....	62
ÖZGEÇMİŞ.....	64

KISALTMALAR

- agb. : Adı geçen bildiri
age. : Adı geçen eser
Ä, ä : Açık “e”
bk : Bakınız
c : Cilt
EAT. : Eski Anadolu Türkçesi
ET. : Eski Türkçe
Ğ, ğ : Gırtlak “g”si
H, h : Gırtlak “h”si
K, k : Gırtlak “k”si
ñ : Art damak “n”si
s : Sayfa
TT. : Türkiye Türkçesi
w : Çift dudak “v”si

ÖZET

Her dilin kendine hâs özellikleri vardır. Türkçenin dalları olan Çağdaş Türk Şive ve Lehçelerinin de kendi içerisinde kendine hâs özellikleri olacaktır. İşte biz bu çalışmamızda bu özellikleri dikkate alarak Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki hâl eklerinin tanımlanma ve kullanım biçimlerini değişik gramerlerden ve edebî metinlerden tespit ettiğimiz örneklerle ortaya koymaya çalıştık.

Eklemeli diller, temel olarak, ekler ve köklerden oluşur. Dilin akıcılığını ve canlılığını sağlayan unsurlardan biri de eklerdir. Çekim eklerinden olan hâl ekleri de kullanılan en işlek eklerdendir. Bu hem Türkiye Türkçesi için, hem de Kazak Türkçesi için geçerlidir.

Hâl kavramı ve hâl ekleri, Türk dilinin üzerinde durulması gereken bölümlerinden biridir. Hal ekleri konusu, Türk dilinin tarihî gelişimi içerisinde ele alınıp, diğer Çağdaş Türk Şive ve Lehçeleri ile karşılaştırılması yapılmalı, ayrı ve benzer yönleri ortaya konulmalıdır. Çünkü hâl eklerinin dilin yapısında önemli bir fonksiyonu vardır. Bu çalışmamızda da görüldüğü gibi, hâl ekleri, cümleyi meydana getiren öğelerin alt yapısını oluşturmaktadırlar. İşin, oluşun, hareketin ve nesnenin durumunu yer, zaman, mekân, vs. bakımından sınırlamaktadırlar. Hâl ekleri dilin akıcılığını ve devamlılığını sağlayan temel etkenlerden biri olarak büyük bir öneme sâhiptirler.

SUMMARY

Each language has the itself peculiar to characteristics. They will be the themselves peculiar to characteristics of the contemporaneous Turkish Accent and Dialects too within themselves which is the branches of Turkish Language. Here, we have try to bring up by means of examples that we establish from the various grammars and literary texts to the being defined and the usage forms of the case affixes in the Turkish Language of Turkey and the Kazakh Turkish Language as taking into consideration to this characteristics in our this study.

The agglutinative languages bancy forms from the cases and the roots. The affixes is one too of the elements which provide to the fluency and the liveliness of the language. They are the others of the used most productive affixes that the case affixes are the others of the inflectional suffixes too. This is valid for either the Turkish Language of Turkey or the Kazakh Turkish Language.

The case concept and the case affixes is one of the divisions of the Turkish Language which is necessary spent a lot of time thinking about it. The topic of the case affixes has to be compared with the other contemporaneous Turkish Accent and Dialects as being considered within the historical development of the Turkish language, to be brought up their different and similiar aspects. Since, the case affixes has the important funktion in the structure of the language. As it is seen in our this study, the case affixes forms the infrastructure of the elements which creates to the sentence. They limit from the point of view of the location, the time, the place, etc. To the situation of the work, the becoming, the motion and the object. The case affixes have the great importance as one of the basic factors which provide to the fluency and the continuity of the language.

GİRİŞ

Kazak Türkleri, soyları itibarıyla, şüphesiz ki, Türk halkının önde gelen temsilcilerinden sayılmaktadırlar. Tarih sayfalarına baktığımız zaman Kazak Türklerinin ortaya çıkış devri olarak 15. yüzyıl gösterilmektedir. Kazakistan'ın bugünkü Şu nehri civarında kurulmuş olan Kazak Hanlığı, bundan sonra hızla büyüyen Kazak Devletinin temelini oluşturur.

Devleti devlet yapan en önemli unsurlardan birisi dilidir. Kazak Türkçesi, kökeni itibarıyla, Türk Şive ve lehçeleri içerisinde Kıpçak grubuna dahildir. Bugünkü Kazak Türkçesinin özü Eski Türk yazıtlarında bulunmaktadır. Ancak Çağdaş Kazak Türkçesinin sahneye çıkış tarihi Kazak devletinin ortaya çıkış tarihiyle aynıdır.

Tabii olarak, Kazakların tarih sahnesine çıkmalarıyla birlikte Kazak Türkçesinin de altyapısı oluşmaya ve gelişmeye başlar. Dilin malzemesi olan edebiyatın ise Kazak varlığında önemli bir yeri vardır. Hanlığın büyük devlet adamı ve ediplerinden olan Asan Kaygı, Kaztugan, Margaska, Ümbetey, Buhar gibi “jıravlık (ozanlık) geleneği”nin kurucuları ve en belirgin temsilcileri, büyük ölçüde Kazak Türkçesinin edebî dil veya yazı dili olmasının de temelini atarlar.

Kazak Edebiyatında “akınlık (şairler) geleneği”nin ayrı bir önemi vardır. Abay Kunanbayoğlu, Ibray Altınсарın, Şokan Valihanov, Jambıl Jabayev gibi dev isimler, hiç şüphesiz ki, kendi devirlerinin ve tüm insanlığın değerlerini dile getiren eşsiz şahsiyetlerdir.

Diğer bir önemli gelenek ise “agartuvşı akınlar (aydınlanma şairleri)”ın yarattığı ve yaşattığı gelenektir. En büyük temsilcileri ise Akmolla Muhammediyarov, Ebubekir Şokanov Kerderi, Makış Kaltayev, Nurjan Navşabayev, Meşhür Jüsip Köpeyev, Şahdi Jengirov, Jayav Musa Bayjanov, Musabek Bayzakov'lardır.

Yazı dilinin kitap basımına bağlı olduğunu dikkate alarak, ilk Kazak kitaplarını basma işinde Kazan, Astrahan, Orınbor, Ufa şehirlerindeki matbaalarının büyük önemini

anlarız. 20. yüzyılın getirdiği yenileşme ve çağdaşlaşma anlayışının tesiri sonucu Kazak hayatı ve edebiyatında da değişik akım ve konular ortaya çıkmıştır. Bu devrin en belirgin kalem ustaları ise şunlardır: Sultanmahmut Toraygırov, Ahmet Baytursunov, Magjan Jumabayaev, Saken Seyfullin, Beyimbet Maylin, İlyas Jansügirov, Jüsipbek Aymautov, Mirjakıp Dulatov, Şakarım Kudayberdiuli, Sabit Dönentayev, Abdilda Tajibayev, Spandiyar Köbeye, vs. Bunların arasında en çok yıldızı parlayan ise büyük yazarımız ve fikir adamımız Muhtar Avezov olmuştur. Kazak hayatı ve tüm değerler sistemini eşsiz örnekleriyle gözler önüne getiren “Abay Jolı (Abay Yolu)” adlı eseri, şüphesiz ki, bütün Türklüğün kıvanç ve şeref duyacakları dünya şâheserlerinden biridir.

Edebiyat alanındaki başarıların önemli bir kaynağı Kazak Türkçesinin zengin kelime ve ses varlığıdır. Çağdaş Kazak Türkçesini Çağdaş Türkiye Türkçesinden ayıran belli başlı fonetik farklılıklar vardır. Örneğin, 1)Türkiye Türkçesindeki ç’ler Kazak Türkçesinde ş’dır (aş-/aç-, iş-/iç-, köş/göç,). 2)Türkiye Türkçesindeki ş’ler Kazak Türkçesinde s’dır (bas/baş, tas/taş, as/aş). 3)Kelime başı y’ler Kazak Türkçesinde j’dır (jıl/yıl, yol7jol, yaz-/jaz-). 4)Kelime başı g’ler Kazak Türkçesinde k’dır (köz/göz, kir-/gir-, kel-/gel-). 5)Kelime başı d’ler t’dır (til/dil, toy-/doy-, tal/dal), vs.

Edebî şâheserler gücünü dilden ve onun sunduğu imkânlardan alır. Bu hususta, hâl eklerinin cümle oluşumundaki öneminin farkına varabiliriz. Kelime grupları kurma gibi önemli fonksiyonu da bulunan hâl ekleri, herhangi bir oluşum ve değişimi net ve detaylı şekilde tasvir etme imkânı da sağlar. Hâl, isimlerin fiillerle veya isimlerin isimlerle olan çeşitli ilişkilerini bildiren bir gramer kategorisidir. Bu ilişkileri sağlayan ekler ise hâl ekleri diye adlandırılır.

Hâl kategorisi bir çok dilde karşımıza çıkmaktadır. İlk önce Aristo’nun “Poetika” adlı eserinde söz konusu edilmiştir. Türk, Rus, Arap, Alman, Gürcü vs. birçok dillerde de hâl kategorisi mevcuttur. Fransızca ve Farsça gibi dillerde ise bu görev ön ekler veya sözcüklerin değişik şekillerde sıralanması ile yerine getirilmektedir.

Türk dilinde hâl kategorisi genellikle tek bir başlık altında incelenmiştir. Rusçada birinci, ikinci ve üçüncü tip hâl çekimi, Almandada ise zayıf, kuvvetli ve karışık hâl

çekimi çeşitleri mevcuttur. Aslında Türkçedeki hâlleri “mekanî” ve “gramatik” hâller diye ikiye ayırmaya rağmen, genellikle, hâl çekimi tek başlık altında ele alınır. Bu yaklaşımı esasa alırsak, Kazak Türkçesindeki ve Türkiye Türkçesindeki hâl kategorisi yapı ve fonksiyon bakımından yakınlık göstermektedir.

Kaynakça kısmında da belirtildiği gibi, Kazak Türkçesindeki hâl kategorisi konusu K.Ahanov’un “Grammatika Teoriyasının Negizderi (Gramer Teorisinin Esasları)” adlı eserinde detaylı bir şekilde incelenmiştir. K. Ahanov, sözü edilen eserde, daha çok hâl kavramı, meydana getirdiği anlam ilişkileri çeşidini, her bir hâl kavramının taşıdığı özellikleri dile getirmiştir. N. Oralbayeva, T. Abdigaliyeva, B. Şalabayev gibi dilbilimcilerinin ortaklaşa yazdıkları “Praktikalık Kazak Dili (Pratik Kazak Dili)” ve Ş. Bekturov ile M. Sergaliyev’in “Kazak Tili” adlı eserlerinde ise Kazak Türkçesindeki hâl eklerinin şekilleri (morfemler), kurdukları anlam ilişkileri, sentaks (sözdizimi) bakımından üstlendikleri cümle ögesi fonksiyonları belirtilmiştir.

Amacımız, elde ettiğimiz kaynaklardan da yararlanarak, Kazak Türkçesindeki hâl eklerinin kelime grubu ve cümle içerisindeki kullanım (fonksiyon) imkânlarından kaynaklanan anlam ilişkilerini ortaya koymaktır.

1. HÂL KATEGORİSİ VE CÜMLE ÖĞELERİYLE İLİŞKİLERİ

Hâl kategorisi, genel olarak, morfolojik kategori sayılır. Buna rağmen, onun sentaktik (sözdizimsel) yönü de büyük öneme sâhiptir. Hâller, kelimelerin birbirleriyle ilişki kurmasında ve kelime gruplarının bazı çeşitlerini kurmada özel bir fonksiyon taşırlar. Hâl, öncelikle, kelime grubuyla sıkı sıkıya bağlıdır ve birçok gramercilerin onu kendi içeriği bakımından sentaktik kategori saymalarında haklılık payı bulunmaktadır. Fakat hâl, kendi yapısal özelliklerinin, genetik esaslarının olmasına bakmaksızın, kelimenin dış yapısıyla (forma) ilişkili olarak morfolojiye dâhil edilir. Böylece, dilin gramatik yapısındaki morfolojik ve sentaktik yönlerinin sıkı bağları ortaya çıkar.

Çeşitli dillere ve onlardaki isim türünden kelimelere hâs olan gramatik kategorinin birisi hâl kategorisidir. Hâller, isimlerin birbiriyle veya başka kelimelerle ilişkilerini ifade etmekle görevlidir. Hayattaki varlık ve hâdiseler dilde isim türünden kelimelerle belirtilir. Bu varlık ve hâdiselerin arasındaki ilişkiler ise hâller sayesinde görünüm kazanırlar.

Kelimenin yalın hâldeki şeklini başka hâllerle (örneğin, ilgi veya yönelme hâlleri) karşılaştırsak hâl eki almış kelimenin diğer kelimelerle olan ilişkisinin ne şekilde olduğunu iyice anlarız. Örneğin, “üy (ev)” kelimesi ilgi hâlinde “esik (kapı)”, “tereze (pencere)”, vs. kelimelerle birleşerek “üydîñ terezesi (evin penceresi), üydîñ esigi (evin kapısı)” gibi mensubiyyet ilişkisini bildirir. Yönelme halinde ise “baramın (gideceğim), kelem (geleceğim)” gibi fiillerle birleşerek “üyge baramın (eve gideceğim), üyge kelem (eve geleceğim)” şeklinde yön ifade eder. Görüldüğü gibi, yalın hâl diğer hâllere göre daha müstakildir ve diğer bütün hâllere esas teşkil eder. Dolaylı hâllerin (yalın hâlin dışındakiler) tümü kelimenin yalın haldeki türüne uygun hâl ekinin eklenmesiyle ortaya çıkar. Yalın hâlin bazen “esas” hal diye adlandırılması bundan dolayıdır. Türk şive ve lehçelerinde yalın hâlin kendisine has belirtisi (ek) yoktur. Varlık ve hâdiselerin isimleri iyelik ekli, çokluk ekli veya onlarsız da yalın hâl şeklinde gösterilir. Diğer hâllerin kendilerine özgü ekleri vardır. Dolaylı hâllerde yalın hâl gibi müstakil olma durumu ve netlik bulunmaz. Dolaylı hâldeki kelime mutlaka başka bir kelimeyle birleşir. Örneğin, “künniñ ıstıqtığı (günün sıcaklığı), jolğa şıguw (yola

çıkma), jolawşıdan bilüw (yolcudan öğrenmek)” gibi gelmesine rağmen, hâl ekli kelimelerin kendileriyle ilgili olan kelimelerden koparak tek başına söylenmelerine, genellikle, rastlanılmaz. Dolaylı hâllerin netlik ifâde etmemeleri de bu yüzdendir. Çekim eklerinin tümü bu şekilde olmazlar. Örneğin, şahıs eklerinde netlik mevcuttur: jazğanmın (yazmışım), jazıp otırmın (yazmaktayım), jaza bermekpin (yazmaya devam edeceğim), vs.

Özetlersek, hâl kategorisi çekim eki ve gramatik anlamın birliğinden oluşan ve bir ismin diğer bir isimle veya fiille olan ilişkisini bildiren gramer kategorisidir.

“Türk şive ve lehçelerinde gramatik hâl kategorisi, genellikle, isimler ve zamirlere özgü kategori sayılır. Sıfatlar (sıfat isimleri) ve sayı sıfatları (sayı isimleri) varlık (eşya) anlamını taşıdıklarında hâl ekleriyle çekimlenebilirler.

Türk şive ve lehçelerinde hâller “mekân ilişkisini bildiren hâller” ve “gramatik ilişkiyi bildiren hâller” diye ikiye ayırma mümkündür. Mekân ilişkisini bildiren hallerden yönelme ve çıkma halleri dinamik vaziyetin ifâdesini, bulunma hali ise statik vaziyetin ifâdesini taşır. Gramatik ilişkiyi bildiren hallerden yalın hal öznenin durumunu, ilgi hali mensup kılmayı, yükleme hali ise doğrudan nesneyi bildirir. Halleri, mekân ilişkisini bildiren ve gramatik ilişkiyi bildiren haller diye ayırmanın şarta bağlı olduğunu da belirtmek gerekir. Mekân ilişkisini bildiren haller de sonuçta gramatik ilişkiyi ifâde ederler. Örneğin, yönelme ve çıkma halleri tamamıyla nesneyle olan ilişkileri de bildirebilirler (joldasıma jolıqtım (arkadaşıma uğradım), joldasımnan aldım (arkadaşımdan aldım))”¹.

Hallerin önemli bir fonksiyonu cümle öğelerini kurmaktır. Burada, Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki sentaks (sözdizimi) bakımından çok önemli olan cümle öğeleri konusundaki anlayış ve yaklaşım farklılığına açıklama getirelim:

1.1. Nesne (Tolıqtawış)

Önemli fonksiyona sâhip olan *nesne* hem Kazak Türkçesinde, hem de Türkiye Türkçesinde cümlelerin en etkin öğelerindedir.

¹ AHANOV, K., Grammatika Teoriyasının Negizleri (Gramer Teorisinin Esasları), Almatı, 1996, s. 148

1.1.1. Türkiye Türkçesinde:

Türkiye Türkçesindeki cümle öğelerinden olan ve genellikle yükleme halinin açık ve gizli şekilde katılımıyla oluşan nesnenin tanımlaması şu şekilde yapılmaktadır:

“Geçişli fiilin tesir ettiği şahsı veya nesneyi gösteren, karşılayan cümle unsuru *nesnedir*. Geçişsiz fiiller “olma” ifade ettiklerinden hareketleri dışarıdaki bir nesneye değil, kendilerine dönük olduğu için nesne almazlar. *Yapım* ifade eden geçişli fiiller ise hareketleri dışarıya dönük olduğundan tesir edecek nesne isterler. Nesne, fiili geçişli olan cümlelerde bulunabilir. Fiili geçişsiz olan cümlelerde ve isim cümlelerinde nesne unsuru bulunmaz.

Fiili geçişli olan fiili cümlesinde nesne, yükleme halinde bulunur. Fiile yükleme halinde bağlanır. Yükleme hali ekli ve eksiz olarak iki türlü olduğundan nesne de *belirli nesne*, *belirsiz nesne* olarak iki çeşittir. Yükleme hali eki bulunan nesneye belirli nesne, bulunmayana belirsiz nesne denir. Nesne, isim cinsinden bir kelime veya kelime grubudur: kapıyı açtı, su içtim, vs.”²

1.1.2. Kazak Türkçesinde:

Kazak Türkçesindeki cümle ögesi nesnenin tanımında Türkiye Türkçesindeki benzerlik bulunmasına rağmen, belli ölçüde farklılık da ortaya çıkmaktadır.

Fiil ve isimden olan cümle ögesi ile ilişki kurarak iş ve hareketin niteliğini, varlığın objesini (nesne) bildiren cümle ögesine *nesne (tolıqtawış)* denir. Direkt (doğrudan) nesne harekete obje olarak katılan varlığı bildirir. Bu cümle ögesi geçişli fiille birlikte, genellikle, yükleme halinde ilişki kurarlar. Bunu yanında Kazak Türkçesindeki nesne, yalın ve ilgi halleri dışındaki diğer bütün hallerle oluşabilmektedir. Yükleme halindeki nesneye *direkt (doğrudan) nesne* denir. Örnek:

“Mañay el göy. *Jubımızdı* jazbaymız dewge bolmas, atқа minip awıldardı aralap, bıyl kıssa baspana izdep bıtırap ornalasayық (Etrafımızda halk yaşıyor. *Birlikteliğimizi*

² KARAÖRS, M. M., Türkçenin Sözdizimi ve Cümle Tablilleri, Kayseri, 1993, s. 40

bozmayız diyemeyiz, atlarımıza binelim ve bütün kışı bulabildiğimiz barınaklarda geçirelim)”³.

Dolaylı nesne ise yükleme halinin dışındaki diğer hallerden oluşarak iş ve harekete iştirak eden varlıkları belirtir. Örnek:

“*Erkek kindikten* awılda alan jalız Baymırza (*Erkeklerden* köyde sadece Baymırza kalmıştır)”⁴

1.2. Yer Tamlayıcısı (Meken Pısııtawı)

Yer tamlayıcısı sadece Türkiye Türkçesine has bir cümle ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Türkçesindeki bir diğer ismi ise dolaylı tümleç diye geçmektedir.

1.2.1. Türkiye Türkçesinde:

Türkiye Türkçesindeki bu cümle ögesi Kazak Türkçesindeki zarfın görevini üstlenmektedir. Diğer taraftan ise, nesneye has olan özellikler de göstermektedir.

“Fiilin yapıldığı yeri ve yönü gösteren cümle unsurudur. Her hareket zaman içinde bir mekâna ve yöne sahiptir. Cümlede hareketin mekanını ve yönünü gösteren unsura *yer tamlayıcısı* denir.

Yer tamlayıcısı, cümlede datif (yaklaşma), lokatif (bulunma), ablatif (uzaklaşma) eklerinden birini almış isim cinsinden bir kelime veya kelime grubu halinde bulunur. Datifli yer tamlayıcı, hareketin kendi içinde yapıldığını, ablatifli yer tamlayıcısı, hareketin kendisinden uzaklaşarak yapıldığını gösterir.

Yer tamlayıcısı, yapma (yükleme), bulunma, çıkma halinden taşıdığı çeşitli ifadeleri anlatan ve üzerinde taşıyan bir cümle unsuru durumundadır.

Bazı dil bilgisi kitaplarında yer tamlayıcısı terimi yerine *dolaylı tümleç* terimi kullanılmaktadır. Örnek: **Bütün sokaklarda temizlik yapılmış, bütün baharlardan ses götürmüş, vs.**”⁵

3 MUKANOV, Sabit, *Altın Aymak (Altın Yöre)*, Almatı, 1988, s. 8

4 MUKANOV, Sabit, *age.*, s. 8

5 KARAÖRS, M. M., *age.*, s. 41-42

“Harp Okulu’muzda da durumun aynı olduğunu, Doğu’dan değil subay, değil Genel Kurmay Başkanı, Genel Kurmay Başkanı’na emir verecek Başbakanlar, Cumhurbaşkanları çıktığını isim isim açıkladım”⁶.

1.2.2. Kazak Türkçesinde:

İlk önce Kazak Türkçesindeki *Zarf/Zarfılık* (Pısıqtawış) adlı cümle ögesine değinelim.

Tanımı şu şekildedir:

Fiilden oluşan cümle ögesine katılarak iş ve hareketin çeşitli niteliğini, zamanını, mekânını bildiren cümle ögesine *zarflık* denir. Söz konusu olan Türkiye Türkçesindeki *yer tamlayıcısına* en uygun olan Kazak Türkçesindeki *mekan zarflığının* tanımını verelim:

İş ve hareketin yerini, yönünü, başlangıç mekanını bildiren cümle ögesine *mekan zarflığı* denir. Örnek:

“Ol awıldıñ kıstawı ayraqtı köliniñ jağasında, alıñ ormannıñ arasında edi (O köyün kışlık bölgesi Kayraktı gölünün kıyısında ve ormanın arasında idi)”⁷.

1.3. Zarf (Mezgil, ıymıl-Sın, Maqsat, Sebep, Mezgil Pısıqtawışı)

Zarf, fonksiyon ve itibarıyla, hareketin ve oluşun niteliğini ve yapılış tarzını bildiren bir cümle ögesi olarak benimsenmiştir.

1.3.1. Türkiye Türkçesinde:

Aşağıdaki tanımlamada görüleceği gibi M. Karaörs, “zarfi” şu şekilde açıklamıştır:

“Cümlede fiil unsurunun zamanını ve şartlarını gösteren cümle unsurudur. Fiilin ifade ettiği hareketin hangi zamanda, nasıl, niçin, hangi sebep ve vasıtalar, ne şekilde, hangi şartlarla yapıldığını veya olduğunu gösteren cümle unsuru *zarftır*.

⁶ BAKILER, Yavuz Bülent, Üsküpten Kosova'ya, 4.baskı, 1990, s. 143

⁷ MUKANOV, Sabit, Altın Aymak (altın Yöre), Almatı, 1988, s. 6

Zarf cümlede çekimsiz olarak, fiile doğrudan doğruya bağlanır. Zarfın sonunda bulunabilen eşitlik, vasıta ve yön ekleri ile edatlaşmış bazı kelimelerde görülebilen datif, lokatif ve ablatif ekleri birer işletme eki değil, zarf eki durumundadır. Zarf, cümlede çekimsiz unsurdur.

Zarf, cümlede isim cinsinden bir kelime veya kelime grubu, bir edat grubu, bir zarf-fiil veya zarf-fiil grubu olarak bulunur.

Zarf unsuru, zarf olan kelimelerin, vasıta, eşitlik ve yön eklerinin, son çekim edatlarının ve zarf-fiillerin taşıdığı çeşitli ifadeleri cümlede bulunduran unsurdur. Örnek:

Dostça birbirimizden ayrılalım,

Oğlum **çalışkanlığından ötürü** ödül aldı

Bin atlı akınlarda **çocuklar gibi** şendik”⁸

“Birkaç saat beraber kaldığı bir insandan değil de, yıllarca dostluk yaptığı bir dostundan söz ediliyor gibi cümleleri yutarcasına dinliyordu”⁹.

1.3.2. Kazak Türkçesinde:

Türkiye Türkçesindeki *zarf* adlı cümle ögesinin fonksiyonu ile Kazak Türkçesindeki *pısıqtawış* adlı cümle ögesi birbirlerine fonksiyon açısından çok benzemektedirler. Onları ifade ettikleri anlam bakımından *nitelik zarfı (sın-kiymıl pısıqtawışı)*, *maksat zarflığı (maqsat pısıqtawışı)*, *sebep zarflığı (sebep pısıqtawışı)* diye alt gruplara ayrılabiliriz. Yukarıda Kazak Türkçesindeki nesne cümle ögesinin yalın ve ilgi halleri hariç diğer hallerle oluştuğunu söylemiştik. Burada önemli olan bir husus var. Yönelme, bulunma, vasıta hallerinin Kazak Türkçesindeki hem nesne, hem de zarfların oluşumunda ortak katılımları söz konusudur. Nesne ögesindeki üstlendikleri fonksiyon obje ifade etmelerinden, zarf ögesindeki üstlendikleri fonksiyon ise genel mekan ifade etmelerinden kaynaklanmaktadır. Zarf, fiilin mekân boyutunu kapsar. Örnek:

“Abay *Bekeyge* de, ana *Mamayğa* da köp mal beretin boldı (Abay hem *Bekey’e*, hem de o *Mamay’a* epey hayvanını vermeye karar verdi)”¹⁰.

⁸ KARAÖRS, M. M., age., s. 42-43

⁹ BAHADIROĞLU, Yvuz, Sunguroğlu, 13.baskı, İstanbul, 1997, s. 89

¹⁰ AVEZOV, Muhtar, abay Jolu (Abay Yolu), Almatı, 1990, s. 318

1.4. Belirten (Anıktawıŝ)

Türkiye Türkçesi gramerinde cümle ögesi olarak bulunmamasına rağmen, özneyi meydana getiren kelimenin bünyesine dahil edilen bir cümle ögesidir.

.4.1. Türkiye Türkçesinde:

Sözünü ettiğimiz *belirten* adlı cümle unsuru, fonksiyon itibarıyla, tamlama yapısındaki özneye yer alan ismin, yani tamlananın (ad, zamir, ismin yerine geçen sıfat-fiil) çeşitli niteliklerini (şekil, miktar, sayı, mensubiyet,vs.) bildiren cümle ögesidir. Bu bakımdan ele aldığımızda Türkiye Türkçesinde ayrı bir cümle ögesi sıfatıyla bulunmamaktadır. Bunun yanında Türkiye Türkçesinde ismin nitelikleri, ismin temelini oluşturduğu cümle ögesi içerisinde yer almaktadır.

1.4.2. Kazak Türkçesinde:

Anıktawıŝ, cümlede ad, zamir veya ismin yerine geçen sıfat-fiillerle ilişki kurarak, onların çeşitli niteliklerini bildiren cümle ögesidir. Örnek:

“*Ülken kıyın tüyin osimen şeşilgen edi (Bu büyük çıkmaz böylelikle halledildi)*”¹¹.

Belirten ögesi fonksiyonunu sıfat, ad, sayı sıfatları (isimleri), işaret zamirleri ifade ederler.

¹¹ AVEZOV, Muhtar, age., s. 318

2. HÂL EKLERİNİN MORFOLOJİK GÖRÜNTÜLERİ

Türkçedeki hal eklerinin diğer dillere oranla daha çok çeşitlilik sergiledikleri bilinmektedir. Bu ifadede kastettiğimiz şey; Türkçedeki hal eklerinin somut şekillerle ortaya koyduğu değişik yapı ve bu yapının sınırlarında bulunan fonksiyon zenginliğidir.

2.1. YALIN HAL (ATAW SEPTİK)

Yalın halin şekil olarak bir eke sahip olmamasına rağmen, yalın haldeki kelime, fonksiyon itibarıyla, hareket ve eylemin sahibini, onu gerçekleştireni ifade eder.

2.1.1. Türkiye Türkçesinde:

Haller konusunda bugüne kadar değişik ve birbirini tamamlayıcı nitelikte olan fikirler ortaya konmuştur. Aşağıdaki şekilleri ile karşılaştırma yapalım:

Tahsin Banguoğlu “Türkçenin Grameri” adlı kitapta halleri ikiye ayırmıştır: A.İççekim Haller, B. Dışçekim Halleri. Adların (isimler) 6 çeşit iççekim hallerinin olduğunu ifade eder: 1) kim hali (yalın hal), 2) kimi hali (yükleme hali), 3) kime hali (yönelme hali), 4) kimde hali (bulunma hali), 5) kimden hali (çıkma hali), 6) kimin hali (ilgi hali).

İlk önce yalın hal konusundaki görüşlerini ele alalım: “Adın çekimce yalın hali, eksiz halidir. Söz içinde onun en yaygın işleyişi bir şey yapanı ve olanı göstermek, yani cümlenin kimsesi olmaktır”¹². Örnek:

“Bazan Saltuk’un gür sesi, bütün uğultuyu bastırarak çınliyordu”¹³.

Muharrem Ergin’in yalın hal konusundaki düşüncelerini ortaya koyalım: “Yalın hal, isimlerin başka unsurlara bağlı olmayan şekilleridir. Yalın haldeki bir isim karşıladığı nesne ve kendisine tâbi olan isim dışında hiçbir münasebet ifâde etmez”¹⁴.

12 BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, Ankara, 1986, s. 327

13 BAHADIROĞLU, Yavuz, Sunguroğlu, İstanbul 1997, s. 71

14 ERGİN, Muharrem, Türk Dilbilgisi, İstanbul 1980, s. 227

Tuncer Gülensoy'un Türkiye Türkçesinde yalın hal konusundaki görüşleri ise şunlardır:
"Yalın hal(Nominatif), isimlerin başka bir unsurla bağlı olamayan normal teklik, çokluk ve iyelik şekilleridir. Yalın hal daima eksiz bir haldir"¹⁵.
"Müslümanlar ablukadan kurtuldukları için sevindiler"¹⁶.

"Kendi içinde bir kavram bildirir.

Yalın haldeki unsurlar şu işlevlerle kullanılırlar:

Cümlelerin öznesi durumundadır (**Atlar*** bu sudan geçmek istemediler),

Cümlelerin zarfı durumundadır (**Akşam** gine gelmiş),

"Gibi, kadar, için, vb. " edatlarla birlikte değişik görevlerde kullanılır (insan **gibi**, dağ **kadar**, çocuklar **için** . . .)

İkilemeler kurar (Ay doğar **sini sini** Sevmişim birisini. . . , Annesi **kara kara** tasalara batmış)"¹⁷.

Kısaca, yalın hale eylem ve hareketi gerçekleştiren, yapan hal de diyebiliriz.

2.1.2. Kazak Türkçesinde:

Kazak Türkçesinde belli ilim adamlarının hal tanımlamalarını birbirini takviye edici şekilde sunalım:

"Yalın hal eylemin sahibini (fâil), eylemin neye ait olduğunu bildirir. Örnek:

Sender öte kaçet jumıstı jürgüzüp jatırsıñdar (Siz çok lazım olan faaliyeti yürütmektesiniz).

Hat kıwantadı(Mektup sevindirir)."¹⁸

"**Ospan jalpaq alağanımen İtemgenniñ tizesin kıstı** (Ospan büyük avucuyla İtemgen'in dizini sıkı)"¹⁹.

¹⁵ GÜLENSOY, Tuncer, *Türkçe El Kitabı*, Ankara, 2000, s. 386

¹⁶ YÜCEL, İrfan, *Peygamberimizin Hayatı*, Ankara, 2000, s. 71

* Burada ve bundan sonraki örneklerde hal ekinin yer aldığı sözler (alınmış bile olsa) dikkat çekmesi için koyu harflerle yazılacaktır.

¹⁷ BURAN, Ahmet, "Türkçede İsim Çekim Ekleri" bildirisi, Ankara, TDK Yayınları, Türk Gramerinin Sorunları, 1999, s. 270-271

¹⁸ ORALBAYEVA, N. , Abdigaliyeva, T. , Şalabayev, B. , *Praktikalık Kazak Tili*, Almatı, 1993, s. 102

¹⁹ MUSIREPOV, G. *Alğashkı Adımdar (İlk Adımlar)*, Almatı, 1980, s. 30

“Sasıp alan Baymırza elekti jibin tabanımen basa oyıp, gizdi myizinen ustay aldı (ok aıran baymırza kovanın ipini tabanıyla basarak hemen kz boynuzundan tutuverdi)”²⁰.

Yalın haldeki kelime “kim, ne, kimler, neler” gibi sorulara cevap verir. Yalın hal dier hallere zemin tekil eder. Bu halde gelen kelimeye iyelik ekinin eklenmesine gre soruların “kimim, nem, kimi (senin kimin), ne (senin neyin), kimiız (kiminiz), neız(neyniniz), kimisi, nesi (neyi)” gibi deitii de grlr. rnek: “Barlı da joarıdan kelipti (Hepsi de bakanlıktan gelmi)”²¹

“Yalın hal eklindeki kelimeler hem teklik, hem okluk, hem de iyelikli ekilde kullanılabilirler. Bu ekildeki kelimer zel bir ek taımazlar. Yalın haldeki kelimeler sayesinde dier hallerin ekil ve anlamları fark edilir.

“Yalın haldeki kelime cmlerde fonksiyonları unlardır:

zne (Ebekten ebek tuwadı (, emek vermek ile gerekleir),

Yklem (Ol –mualim (O hocadır)),

Belirten (Men ol saatın satıp aldım (Ben kol saati satın aldım)).”²²

2.1. İLİ HALİ (İLİK SEPTİİ)

Genel anlamı itibarıyla, ilgi hali, mensubiyet, ait olma, vs. bildirir. Bu zellik ilgi halinin tamlama kurmadaki en byk etkeni sayılır.

20 MUKANOV, Sabit, age., s. 9

21 MUSIREPOV, G, age., s. 30

22 BEKTUROV, ., Sergaliyev M., Kazak Tili, Almatı, 1994, s. 60

2.2.1. Türkiye Türkçesinde:

“Hal eklerinin temel fonksiyonu, ismi içinde bulunduğu duruma göre fiile bağlamaktır. Ancak, ilgi (tamlama) halinin böyle bir özelliği yoktur. Bu hal ismi isme bağlayarak tamlama kurar. Sadece “olmak” fiili ve bildirme ekleriyle yüklem (predicat) olarak kullanıldığında ismi fiile bağlar.

İlgi (tamlama) hali biri ekli diğeri eksiz olmak üzere iki şekilde bulunur. Eksiz ilgi halinin şekil olarak herhangi bir belirtisi, yani eki yoktur. Belirtisiz isim tamlaması kurar ve cümlede kendisinden sonra gelen iyelik eki almış kelime ile bir birlik oluşturur. Ekli ilgi hali, ET‘de +İñ/+(n)İñ şeklindedir. EAT‘de ilgi hali eki küçük ünlü uyumuna uymaz ve sürekli yuvarlak ünlülü şekliyle kullanılır. TT‘de ise, ünlü uyumlarına bağlı olarak, ünlü ile biten kelimelerden sonra +(n)İñ, ünsüz ile biten kelimelerden sonra +İñ biçimindedir. . . ”²³

Bunun yanında Tuncer Gülensoy’un ilgi haline dair fikirleri şunlardır: “İlgi hali (Tamlama durumu/Genitif),ismin başka bir isimle ilgisi olduğunu, kendisinden sonra gelen bir kimseye tabi bulunduğunu gösterir. +ın, +in, +un, +ün, +nın, +nin, +nun, +nün ekliyle yapılır”²⁴. Örnek.

“Kenisini birdenbire uyandıran şeyin ne olduğunu düşünürken, eli yavaş yavaş yastığının altındaki kılıca gitti”²⁵.

T. Banguoğlu ise ilgi haline dair şu tarifi vermiştir: “Kimin hali adın katılma halidir. Bu haldeki adlar sahip olanı, tabi olanı, kapsananı gerektirirler”²⁶. Örnek:

“-Ya Rasulallah, Senin uğrunda, gösterdiğin yolda ölürsek bize ne var? diye sordular”²⁷.

23 BURAN Ahmet, Anadolu Ağızlarında İsim (Hâl) Ekleri, Ankara, 1996, s. 99

24 GÜLENSOY, Tuncer, age., s. 387

25 BAHADIROĞLU, Yavuz, age., s. 69

26 BANGUOĞLU, Tahsin, age., s. 328

27 YÜCEL, age., s. 82

Yukarıdaki görüşleri özetlersek ilgi halinin temel özelliğinin isimle isim arasında bağ kurmak ve tamlama ortaya çıkarmak olduğunu söyleyebiliriz. Bunun temelinde de mensubiyet, bağlı olma ifadesi bulunmaktadır.

2.2.2. Kazak Türkçesinde:

İlgi hali varlığın (mülkiyetin) sahibini bildirir. Örnek:

Ahmettiñ üyine qonaqqa keldik (Ahmed'in evine misafiriğe geldik),

Bilim qoñırawı şaqıradı (Bilim zili davet etmektedir).

Soruları şunlardır: kimniñ (kimin), neniñ (neyin). Ekleri: -niñ, -niñ, -dıñ, -dıñ, tuñ, -tiñ. Bunlar assimilation, dissimilation uyumlarına göre çeşitli olarak eklenirler. İlgi hali eki hem açık (ekli), hem de gizli (eksiz) şekilde gelebilir. Örnek:

onıñ josparı (onun projesi),

üy işi (ev içi).

İlgi hali eki almış kelime iyelik ekli kelimeyle ilişki kurar. Böyle durumda ilgi hali ekini almış kelime mensubiyet ifade eder.

İlgi hali ekini almış kelime cümlede belirten fonksiyonu üstlenir:

Ağaştıñ japıraqtarı (ağacın yaprakları),

Jumıstıñ josparı (işin projesi)

“Qaysıbiriniñ sözün uqamız, sözderiniñ törkini Qazaqtan saldat aluğa prikaz bar körinedi (Hangizinin dediklerini anlayalım, dediklerinin kısa özeti ise şudur; Kazak'lardan asker toplamak için emir çıkmış)”²⁸.

İlgi halinin en belirgin özelliğinin isim tamlamaları kurmak olduğunu belirtmiştik. Kazak Türkçesindeki isim tamlaması konusu 3.bölümde daha da açıklığa kavuşturulacaktır.

28 MUSIREPOV, G, age., s. 30

2.3. YÜKLEME HALİ (TABİS SEPTİĞİ)

Yükleme hali, Türkçede isme eklenerek doğrudan fiili etkilediği, onun objesi (nesnesi) olduğu bir haldir. Bu hali gerektiren fiiller ise geçişli fiil ismini almışlardır.

2.3.1. Türkiye Türkçesinde:

İlk önce yükleme hali hakkındaki T. Gülensoy'un ifadelerini ortaya koyalım: "Yükleme hali belirtme hali/Akkuzatif), ismin geçişli fiillerin doğrudan doğruya tesiri altında olduğunu ifade eden halidir. +1, +i, +u, +ü, +y+1, +y+i, +y+u, +y+ü ekleriyle yapılır"²⁹.

Yükleme hali için T. Banguoğlu şunları belirtmiştir: "Kimi hali, dın söz içindeki geçişli fiilden doğrudan doğruya etkilenmesi durumudur. Bundan dolayı ona etkilenme hali deriz"³⁰.

Aşağıdaki bildirisinde A.Buran yükleme halinin etraflıca tanımını ve fonksiyon çeşitliliğini ortaya koymaktadır:

"Cümle içinde fiilin doğrudan tesir ettiği isim yükleme halinde bulunur. Karşılıklı hareket doğrudan bir isme tesir eden fiiller, geçişli fiillerdir. Yükleme hali, ismi kendisine tesir eden geçişli fiile bağlayan hallerdir. Bu hal bazen eksiz (cam kır-), çoğu zaman da ekli (dam+1 kır-) olur.

Yükleme hali eki, ET'de +ğ, +g, -iğ, -ig, +uğ, +üg ; iyelik eklerinden sonra +n, işaret ve şahıs zamirlerinden sonra ise +n1 ; +ni şeklindedir. +nI biçimi daha sonraları normal isim tabanlarında da kullanılmıştır.

EAT döneminde bir yandan -seyrek de olsa- eski şekiller devam ederken diğer yandan da Oğuz Türkçesinin kendine has özelliği olan +1, +i (+y1, +yi/+n1, +ni) şekilleri ortaya çıkmıştır. (Bu ekler ET'deki +ğ/+g akkuzatif ekinin yardımcı ünlüsü iken söz sonunda ekin erimesi ile yükleme fonksiyonun üstlenmişlerdir. Örnek: **bodun-u-ğ** erime sonucu **bodun-u** olmuştur)

29 GÜLENSOY, Tuncer, age., s. 387

30 BANGUOĞLU, Tahsin, age., s.327

TT'de yükleme hali ekinin şekilleri +I,+U/+yI,+yU,+nI,+nU) ekleridir. Anadolu ağızlarında asıl yükleme hali eklerinin şekilleri TT'de olduğu gibidir. Ancak bu temel seslerin değişik söylenişlerinde ortaya çıkmış az-çok fonetik âzelliklere sâhip şekiller de vardır. Bu arada iyelik üçüncü şahıstan sonra yükleme hali ekinin +n (veya +ø) biçiminde kullanılması Anadolu ağızları ile ET arasındaki bağı gösterir.”³¹

Yükleme halinin cümledeki üstlendiği cümle ögesi fonksiyonu ise şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

“Yükleme hali de tamlama (ilgi) hali gibi ekli (belirtili) ve eksiz (belirtisiz) olmak üzere iki şekilde bulunur. Ekli yükleme hali durumunda olan kelime, cümlenin belirtili nesnesi olur. Eksizinde ise, bir belirtisizlik vardır. Ancak, özellikle belirtilmiş iyelik eklerinden sonra yükleme hali eki kullanılmadığı halde, kelime cümlenin belirtili nesnesi olabilmektedir.”³² Örnek:

“Tek başına beş kişiyi yıldırđı ve beni kurtardı”.³³

“Türkiye’de önemli olaylar cereyan ediyor. Sokaklarınız rahat değil. Yabancı devletler, Türkiye’yi bölmek parçalamak istiyorlar”.³⁴

A.Buran yükleme hali eki almış kelimenin cümle içi fonksiyonlarını şöyle belirtmiştir:

“Cümlenin nesnesi (belirtili ve belirtisiz) durumundadır:

Şimdi kara yılan **ak yılanı** boğarmış,

Çürüttüm **ömrümü** verdim talana,

Ali taş attı.

Zaman ilgili kelimelere gelerek, zaman bildirir:

Akşamı orada geçirmişler.

Mekân ile ilgili kelimelere gelerek, mekân bildirir:

Evi temizledim.

İkilemeler kurar: Ver muradımı yeri göğü Yaradan.”³⁵

31 BURAN Ahmet, Anadolu Ağızlarında İsim (Hâl) Ekleri, Ankara, 1996, s. 99

32 BURAN Ahmet, age., s. 100

33 BAHADIROĞLU, Yavuz, age., s. 89

34 BAKİLER, Yavuz Bülent, AGE., s. 141

35 BURAN, Ahmet, agb., s. 271

Bizim kanaatimize göre yukarıdaki zaman ve mekan ifadeleri eke bağlı değildir. Eklendiği kelime ile ilgilidir.

Hal eklerinin isimlerle değil de, daha çok fiillerle ilişki kurmalarındaki öneminin daha büyük olduğu bilinmektedir. Bu hususta yükleme hali en çok dikkatimizi çeken hal ekidir. Çünkü, doğrudan fiile bağlanma gibi özelliği vardır. Türkiye türkçesinde cümle ögesi olan *nesnenin* sadece yükleme haliyle oluşabilme gibi özelliğinin olmasına karşın, Kazak Türkçesindeki *nesne* ögesi yalın ve ilgi hali dışındaki hal eklerinin herhangi birisiyle oluşabilmektedir.

2.3.2. Kazak Türkçesinde:

Yükleme hali hareket ve eylemin gerçekleştirdiği objeyi bildirir. Örneğin, **balıqtı jedik**, (balığı yedik), **añgime soğıp otırmız** (sohbet etmekteyiz).

Soruları şöyledir: kimdi, neni, kimderdi, nelerdi. Yükleme halinin ekleri ise şunlardır: -nı, -ni, -dı, -di, -tı, -ti, -n. Bu ekler bazen açık, bazen de gizli şekilde gelebilmektedir. Yükleme halindeki kelime dâima fiille doğrudan ilişkilidir. Yükleme halindeki kelime cümlede nesne olur.

Bu ekle gelen kelime somut varlığı belirttiğinde veya iyelik ekini almış kelimelere eklendiğinde açık nesne (tura tolıktawış) fonksiyonunu taşır:

Siz mına **kitaptı** alıñız (Siz bu kitabı alınız).

Joldasımdı kördim (Arkadaşımı gördüm).

“Sezimtal suluw özine қadalған *közdi* kirgennen-aқ аңғарıp edi (Çok duyarlı güzel bayan kendisine yönelmiş olan keskin *bakışları* girdiği anda bile farketmişti)”.³⁶

Cümlede yükleme halindeki kelimenin eki gizli olarak anlam ifâde ediyorsa gizli nesne olur.

³⁶AVEZOV, Muhtar, age., s. 309

Örnek:

“Erekşe sıy *konağ* kütken üylerge uşsaydı (Çok özel *misafirleri* ağırlayan eve benziyor)”³⁷.

2.4. YÖNELME HALİ (BARIS SEPTİĞİ)

İsmin den anlaşılacağı üzere yönelme hali yön, cihet, taraf, vs. ifadesi taşır. Fiile yönelmiş nesne ve isimler bu eki kabul ederler.

2.4.1. Türkiye Türkçesinde:

Yönelme hali hakkındaki Türkiye Türkçesi dilbilimcilerinin görüşlerini sıralayalım: Yönelme hali için T.Gülensoy şu ifadede bulunmuştur: “Yönelme hali (Yönelme durumu/Datif), ismin kendisine yaklaşma ifade eden fiillere bağlanmak için girdiği haldir. +a, +e, +y+a, +y+e ekleriyle yapılır”³⁸.

Yönelme hali T. Banguoğlundu şu tanımlama ile geçer: “Kime hali adın yönelme, girme halidir”.³⁹ Bunun dışında T. Banguoğlu yönelme, bulunma, çıkma hallerinin tümünü yer-yön halleri diye ortak başlık altında toplar.

“Yönelme hali iş, hal ve nesnenin yönünü, varacağı son noktayı belirtir. Fiilin, hareketin yöneldiği ve kendisine yaklaşılan nesne, cümlede yönelme halinde bulunur.

Yönelme hali eki, ET’de yaygın olan biçimiyle +ka, +ke, +ğa, +ge, iyelik eklerinden sonra +na, +ne ve son sesi k ünsüzü olan isimlerle kitabelerdeki bazı yer adlarında +a, +e, şeklindedir. EAT’de, ek başlarındaki -g- seslerinin düşmesi sebebiyle ek +a/+e (+ya, +ye/+na, +ne) şeklini almıştır. TT’de EAT’de olduğu gibi ünsüzle biten kelimelerde +A, ünlü ile biten kelimelerde +(y)A, iyelik ekleri ile işaret zamirlerinde ise, +(n)A şeklinde kullanılmaktadır.”⁴⁰

37 AVEZOV, Muhtar, age., s. 323

38 GÜLENSOY, Tuncer, age., s. 387

39 BANGUOĞLU, Tahsin, age., s.328

40 BURAN Ahmet, age., s. 134

Türkiye Türkçesindeki yönelme halinin üstlendikleri fonksiyonları A.Buran şöyle sıralamıştır:

“Yönelme hali şu fonksiyonlara sâhiptir :

Yer tamlayıcısı (dolaylı tümleç) durumundadır (Bunları eve götürdüm), (Çocuk okula gidiyor mu?),

Zaman zarfları kurar (Akşama kız evine gidecekler), (Yaza adada buluşacağız),

Fiyat, miktar, ve süre sınırı belirtir (Ben bu hafızlığı bitiresiye okuyacağım), (Yüz elli kuruşa çalışırdık), (Gözlerine kadar sarılı idi),

Sebeup, maksat bildirir (Denize balık avlamaya gitmiş),

Eklendiği kelimeyi yer ilgisiyle yükleme bağlar (Altınları almış heybeye doldurmuş).

Hareket, iş ve nesnenin yönünü belirtir (İşte yol, biri sağa gider biri sola), (Ona yaklaşmayın),

”kadar, göre, yakın, dek, değin, ça (çak, çaklı, çenli)” gibi edatlarla birlikte değişik işlevlerde kullanılır (Bana göre hiç öyle değildir), (Bugün akşama kadar çalışacağım), (Şehre yakın bir yerde kaza geçirmişler),

İkilemeler kurar (Yüzüme yüzüme baktı), (Al alana ver verene onlar düşün birbirine).”⁴¹

Örnek:

“Kosova’ya, Sultan Murat Türbesine gittiğinizi öğrendim. İnsan, Kosova’ya kadar uzanınca Priştine’ye, bizim üniversitemize uğramaz mı?”⁴²

“Aferin kahramana. Yüzümü kara çıkartmayacaktır”.⁴³

41 BURAN, Ahmet, agb., s. 271-272

42 BAKİLER, Yavuz Bülent, age., s. 140

43 BAHADIROĞLU, Yavuz, age., s. 88

Kısaca özetlersek yönelme hali yön, taraf, cihet, vs. ifade eder. Bu anlamlardan kaynaklanarak cümlede değişik şekilde cümle öğeleri oluştururlar.

2.4.2. Kazak Türkçesinde:

Yönelme halindeki kelimeler kimge (kime), nege (neye), kimderge (kimlere), nelerge (nelere) gibi soruları cevaplandırır. Yönelme halinin ekleri şunlardır: -қа, -ке, -ға, -ге, -а, -е, -на, -не. Bu ekler assimilation ve dissimilation kanunlarına uygun biçimde eklenirler.

“Yönelme halindeki kelimeler kimge, kimderge, nege, nelerge gibi soruları cevaplandırdıklarında cümlede 1) nesne olurlar, қайда? (nerede?) sorusuna cevap verdiğinde ise 2) zarf tümleci olurlar.”⁴⁴

1) Nesne fonksiyonu şu şekilde olur. Örnek:

“Jigitter oған Ғалияның қас-қабатты Baluаға қалай болғаным айтты (Arkadaşlar ona Galiya ile Baluan arasındaki sempatiden bahsettiler)”.⁴⁵

2) Zarf fonksiyonu ise şöyle oluşur:

“Baluan Шолак Ғалияға оралып келген түни, онимен табақтас bola tura, Қордабай ойдағы қайратын көрсете алмады (Baluan Шолак Galiya'ya döndüğü gece onlara aynı sofrа başında bulunan Kordabay düşündüğü gayretleri gösteremedi)”.⁴⁶

Bu ekler açık olduğu gibi gizli şekilde de gelebilmektedirler. Örneğin, Ақ киди **sakal, murt, шаşıма** (Beyaz girdi sakal, bıyık, saçыма).

Bu hal ekini almış kelime dâima fiilden oluşan cümle öğesiyle doğrudan, ya da dolaylı olarak ilişki kurar ve genellikle, eylem ve hareketin yönünü, maksadını bildirir. Örneğin,

Ol Astanağa ketti (O, Astana'ya gitti). **Astanağa-yön** ifadesi

44 BEKTUROV Ş., age., Almaty, 1994, s. 61

45 MUKANOV, Sabit, age., s. 102

46 MUKANOV, Sabit, age., s. 103

Ol **kitaphanağa** *kitap aluğa* ketti (O, kütüphaneye kitap almaya gitti). **Kitaphanağa-** yön ifadesi; *kitap aluğa*-maksat ifadesi.

“deyin (kadar, değin), tarta (göre, tarafına), qaray (göre) gibi çekim edatları kendilerinden önce gelen kelimelerin yönelme halinde bulunmasını ister.”⁴⁷ Örneğin, Ol **üye** **qaray** ketti (O eve doğru gitti).

2.5. BULUNMA HALİ (JATIS SEPTİK)

Bulunma hali eki almış kelimeler, anlam olarak, mekan, zaman, kapsam, vs. ifade ederler.

2.5.1. Türkiye Türkçesinde:

Bulunma hali için T. Gülensoy şu tanımları vermiştir: “Bulunma hali (Kalma durumu/Lokatif), ismin kendisinde bulunma ifade eden fiillerle bağlanmak için girdiği haldir.+da, +de;+ta, +te ekleriyle yapılır”⁴⁸. Örnek: “Alnının ortasında derin çizgiler peydahlanmıştı”.⁴⁹

T. Banguoğlu’nda bulunma halinden “kimde hali hali adın durma, kalma halidir” diye bahsedilir.

“Ta şu karşı *tepelere* de, ordusuyla birlikte Sırbistan Kralı Lazar vardı”⁵⁰.

A.Buran’ın bildirisinde diğerlerine göre daha detaylı görüş sergilenmektedir:

“Hareketin yapıldığı, olduğu ve eşyanın bulunduğu yeri bildirir:

yer tamlayıcısıdır — mekân zarf tümleci (**Pazarda** şeftali satardı), (**Şimdi dağlarda** kar çöktür).

47 BEKTUROV, Ş., age., s.61

48 GÜLENSOY, Tuncer, age., s. 387

49 BAHADIROĞLU, Yavuz, age., s. 180

50 BAHADIROĞLU, Yavuz, age., s. 120

Zarf tümleçleri kurar (**Her tarafta** yaptık zafer düğünü),

İş ve hareketin zamanını bildirir (Sen bu parayı **yirmi senede** ödeyemezsin) (Bizim kanaatimize göre, zamanı, ekin eklendiği kelimenin bizzat kendisi bildirmektedir).

“İçinde” manası katar (O, açtığı **çukurda** saklanıyordu), (**Teknede** hamur)

İş ve hareketin icra vasıtasını bildirir (**Toprak saksıda** yemek yedirmiş),
-mak mastarı ile birlikte şimdiki zaman ifade eder (Onlar halâ **davul zurna çalmaktalar**),

-An sıfat-fiiliyle birlikte zarf-fiil görevinde kullanılırlar (**Gelende** dedi), (Oğlum bir adamın kumandanı **gelende** ne yapılır?) (Bu ifade yazı dillerinde bulunmamaktadır ve sadece ağızlara hastır).

-Uş mastarı ile – ken, - Inca, - dığı zaman işlevlerinde zarf-fiiller kurar (**Dönüşte** görüşürüz),

İkilemeler kurar (**kıyıda köşede**), (**evde barkta, elde avuçta**).⁵¹ (Bizim tespit ettiğimiz gibi, buradaki ikilemenin varlığı bu eke bağlı değildir).

“Bulunma halinin fonksiyonları kısaca şunlardır: zaman, iş, şekil-tarz, durum, karşılaştırma, kesir, miktar, kısım, vasıf, parça, vs. ...

ET’de +de/+da, +te/+ta biçiminde olan bu ek, bulunma–çıkma hali fonksiyonlarını birlikte üstlenmiştir. Bu özelliğinden dolayı ET dönemini inceleyenler bulunma halini “lokative–ablative” (bulunma–ayırılma) şeklinde isimlendirmişlerdir. +dIn/+tIn şekillerinin çıkma hali olarak ayrılması ve bu halin fonksiyonunu üstlenmesiyle, ilk şekil artık sadece bulunma hali fonksiyonunu ifâdede kullanılmıştır “⁵²

51 BURAN, Ahmet, agb., s. 272-273

52 BURAN Ahmet, age., s. 202

Özetler olursak, bulunma hali mekan, zaman, kapsam gibi anlamları taşır ve bunlardan yola çıkarak çeşitli cümle ögesi fonksiyonunda kullanılır.

2.5.2. Kazak Türkçesinde:

Soruları şunlardır: kimde (kimde), nede (nerede), kaçan (ne zaman), kayda (nerede, hem de yerine göre *nereye* sorusuna da cevap verir). Bulunma halinin ekleri ise şunlardır: -da, -de, -ta, -te, -nda, -nde. Bu haldeki kelimeler, genellikle, mekân, hâcim, zaman ifâdesiyle kullanılır ve fiille oluşan ögeye hizmet ederler. Örneğin,

“Üşewi **jolda** kele jatıp bir uwıs sulı tawıp alıptı (Üçü yolda gelirken bir avuç ekin bulmuşlar),

Baylıq **eñbekte**, **jerde** (Zenginlik emekte, topraktadır),

Sabaq **qırküyekte** bastaladı (Dersler ekimde başlıyor)”⁵³.

Bulunma halindeki kelime kimde, nede sorularını cevaplandığında 1) nesne olur, kayda?, kaçan? gibi sorulara cevap verdiğinde ise 2) zarf tümleci olur. Örneğin, Ol **kısta** keldi (O, kışın geldi).

2.6. ÇIKMA HALİ (ŞİĞİS SEPTİK)

Çıkma hali eylem ve hareketin başladığı yeri, sebebi, zamanı, ve diğer anlamları ifade eder.

⁵³ BEKTUROV, Ş., age., s. 61-62

2.6.1. Türkiye Türkçesinde:

Çıkma hali konusunda T.Gülensoy şu açıklamayı yapar: “Çıkma hali (Çıkma durumu/Ablatif durumu), ismin kendisinden uzaklaşma ifade eden fillerle münasebetini gösteren haldir. +dan, +den, +tan, +ten ekleriyle yapılır”⁵⁴. Örnek:

“Şarköy Zindanlarından insan kurtarmak şimdiye kadar görülmemiş şey değildi”⁵⁵

Buna benzer şekilde T. Banguoğlu da çıkma halinden “kimden hali ise çıkma, çıkma halidir” diye söz eder. Örnek:

“Seccadeden kalktığı zaman etraf iyice aydınlanmıştı”⁵⁶

“Çıkma hali eki iş, hal ve hareketin çıkma, başlama noktasını gösterir. Genellikle fiilin gösterdiği hareketin kendisinden uzaklaştığı veya çıktığı isim, cümlede çıkma (ablative) halinde bulunur. Bu çıkma halinin temel fonksiyonudur. Kullanıldığı fiilin anlamına uygun olarak çok çeşitli fonksiyonlar ifade eder.

ET’de bulunma hali ekinin çıkma halini ifade etmesi sebebiyle, ET için genel çıkma hali eklerini +ta, +te, +da, +de ve +dın, +din, +tın, +tin olarak gösterebiliriz. ...

...Anadolu ağızlarında ekin temel şekli TT ile aynıdır. Ancak, ET’de asıl olan ve EAT’de de seyrek olarak gösterilen +dIn biçiminin Anadolu ağızlarında da birkaç örnekte yaşadığı görülmektedir. ...”⁵⁷

“Çıkma hali eki, Türkçe’de en geniş işlevli hal ekidir diyebiliriz. Bu ekin belli başlı işlevlerini şöyle tespit edebiliriz:

İş, hareket ve nesnenin başlangıcını, çıkış noktasını bildirir (yer tamlayıcısıdır), (Erzincan’dan trene bindik, Kemah’a gelince arkadaşımı indirdiler), (Cüda düştüm vatanımdan, ilimden),

54 GÜLENSOY, age., s. 387

55 BAHADIROĞLU, Yavuz, age., s. 91

56 BAHADIROĞLU, Yavuz, age., s. 91

57 BURAN Ahmet, age., s. 202

Cümlenin zarfı durumundadır (**Erkenden** yükletmiş o güzel yükünü), (**Sabahtan** kalktım ezan sesi var),

Hareketin ve işin zamanını bildirir (**Öğleden sonra** davul zurna gelir),

İş ve hareketin sebebini bildirir (**Sıcaktan** baygın düşmüş), (**Fukaralıktan** canım yandı),

Mukayese derecesi kurar (Yârimin yanağı **kandan kırmızı**), (Rengin güzeldir **gülden, lâleden**),

Eşyanın neden meydana geldiğini bildirir (Anası kızına **taştan** bebek yapmış), (Denizin dibinde **demirden** evler),

Bütünün bir parçasını ifâde eder (Bu adam o vaktin ünlü **yiğitlerinden** biridir), (Üç kap yemekten üç kaşık almış),

Bütünü ifâde eder (**Komşulardan** kimse gelmez), (**Hepsinden** imza aldılar),

Yer ve yön bildiren kelimelere eklenerek, hareketin yer ve yönünü bildirir (Evimizin önü yoldur yol üstü, **Ziyaretin üstünden** sam yeli esti),

“bir şeyin içinde” manası verir (**Kuyudan** bir kamış çıkmış), (**Çantasından** şekeri aldı),

“sonra, geri, beri, gayrı, başka, önce, öte, yana, daha, dolayı, içeri, taraf” gibi bazı edatlarla birlikte cümlede değişik görevlerde kullanılır (Adam **bizden sonra** düşmüş), (**Bundan** daha güzeli olmaz), (Bir **yıldan** beri gitmedim), (**Gelirinden** çok gideri var), (Çocuk atına bindi, **camiden** tarafa yürüdü),

-An sıfat-fiiliyle “...-dıktan” anlamında kullanılır (Garnı **doyandan sonra** kalktı kızın yatağının başına oturdu), (Burada da belirtmemiz gerekir ki, bu özellik ağızlara mahsustur).

-arak/-erek zarf-fiiline eklenerek onun anlamını pekiştirir (Ben acıyaraktan baktım),

İkilemeler kurar (Taş yarıldı baştan başa), (Derinden derine ırmaklar akar), (Uzaktan uzağa çoban çeşmesi),⁵⁸

2.6.2. Kazak Türkçesinde:

Soruları şunlardır: kimnen (kimden), neden (neden, nereden), kaydan (nereden). Ekleri: - dan, - den, - tan, - ten, - nan, -nen. Bu halin diğer hallere oranla ifade ettiği anlam daha geniştir, onlar iş ve hareketin yerini, sebebini, zamanını, miktarını ve diğer muhtelif anlamları bildirirler. Örneğin,

“Bulak tawdan ağadı (Kaynak su dağdan akar),

Köz körüden tıylmas, köñil senüden tıylmas (Göz görmekten vazgeçmez, gönül inanmaktan vazgeçmez),

Şegirtkeden qonıqkan egin ekpes (Çekirgeden korkan ekin ekmez),

Abay osı otırğannan tañ atqansa tapılğan joq (Abay'ın bu oturuşu şafak atmasına kadar sürdü)⁵⁹.

Bu anlamlarına göre çıkma halindeki kelime cümlede nesne veya yüklem olur. Örneğin, Söylem sözden kuraladı (Cümle kelimedenden oluşur : nesne durumundadır),

Körgennen, bilgennen aspaq – oy meşewligi (Kendisini deneyimli ve bilgiliden üstün görmek düşünce âcizliğinin belirtisidir).

“Men Abayğa kinä qoydım. Iza bolğanımnan qız köziñşe ursıp ta tastadım (Ben Abay'a çok kızgındım. Kızgınlığımdan dolayı kızın önünde olsa bile kınadım)⁶⁰.

58 BURAN, Ahmet, agb., s. 273-275

59 BEKTUROV, Ş., age., s. 62

60 AVEZOV, Muhtar, age., s. 429

Aynı görevli (birniğay müşe) kelimeler olarak kullanıldıklarında tümüne birden çıkma hali eki hem eklenebilir, hem eklenmeyebilir. Örneğin,

“Sol kezde baqşada jastıqtan, baqıttan, şattıqtan, sululıqtan tasıp şıqқан külki şıqtı (O anda bahçede, kaynağını gençlikten, mutluluktan, şadlıqtan, güzellikten alan gülümseme oldu).

Orınbor, Trotskı‘den oqıp şıqқан qazaq bar ma? (Orınbor, Trotskı‘ den (- de) eğitim görmüş Kazak var mı?)”⁶¹.

Bu halin diğer hallere oranla anlamca daha geniş olduğunu, iş ve hareketin yerini, sebebini, zamanını, miktarını ve diğer muhtelif anlamları bildirdiğini bir daha belirtelim.

2.7. VASITA HALİ (KÖMEKTES SEPTİK)

Vasita halini en belirgi özelliği vasıta, araç bildirmesidir. Genel olarak ele alırsak, vasıta, birliktelik, zaman, hareketin yapılış tarzını, vs. ifade eder.

2.7.1. TürkiyeTürkçesinde:

Vasita haline dair görüşlerini T.Gülensoy şu şekilde tanımlar: “Vasita hali (Araç durumu/Instrumental), ismin fiile bir vasıta olduğunu ifade etmek için girdiği halidir. Türkçede bu hal genellikle –in ekiyle gösterilir”⁶². Örnek: *yazın, kışın*, vs.

Bu konudaki görüşlerini T. Banguoğlu şöyle dile getirmiştir: “Kimle hali adın başlıca bilelik hali ve birliktelik hali gibi iki farklı durumunu karşılar. Vurgusuz olan bu ek *ile*

⁶¹ BEKTUROV, Ş., age., s.62

⁶² GÜLENSOY, Tuncer, age., s. 387

takısından gelmekte ve genç bir ek olup hala aslı olan takı ile yanyana ve aynı anlatımda yaşamaktadır. Eski Türkçedeki *-in* ekini iterek (adag-ın + ayak-la) yerini tutmuştur”.⁶³

“Kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendisi vasıtası ile, kendisinin iştiraki ile veya kendisinin ifade ettiği zamanda yapıldığını göstermek için isim vasıta halinde bulunur. Fiilin ne ile, kimin ile ne zaman ve nasıl yapıldığını ifade etmek için isim vasıta hali eki alır. Buna rağmen TT’nin grameri üzerine yazılan bazı eserlerde vasıta haline yer verilmemektedir.

Vasıta hali eki ET’de +n’dir. EAT’de asıl ek, +n olmakla birlikte, +la, +birle, +IIA (<ile) şekilleri de kullanılmıştır. TT’de +n vasıta hali eki, artık kalıplaşmış ve kelime gövdesinin bir parçası haline gelmiş olan bu ek, bir nevi zarf yapma fonksiyonundadır. Bununla birlikte, TT’de vasıta hali fonksiyonunu” ile” edatının ekleşmiş biçimleri olan +la/+le ekleri yerine getirmektedir. Yaygın olarak kullanılan şekil de budur.”⁶⁴

“Vasıta halinin fonksiyonlarını şu şekilde sıralayabiliriz :

Vasıta bildirir (Toplu, tüfekli, bombalı düşmanı yumrukla, sopayla ezdi Maraşlı), (Büyük bardakla şerbet içilir).

Birliktelik bildirir (Akşamları kardeşimle top oynuyoruz), (benimle ava gelen var mı?).

Zaman bildirir, zaman zarfları kurar (Akşam ile kızları almış götürmüş).

Hal zarfları kurar (Hiddetle gelmiş bu bizi vuracak demiş), (Dargınlıkla olmaz).”⁶⁵

Örnek:

“Murad Han’la Yıldırım Bayezid de meydanda kalanları tepelediler”.⁶⁶

63 BANGUOĞLU, Tahsin, age., s. 330

64 BURAN Ahmet, age., s. 235

65 BURAN, Ahmet, age., s. 273-275

66 BAKİLER, Yavuz Bülent, age., s. 121

2.7.2. Kazak Türkçesinde:

Soruları şöyledir: kimmen (kiminle), nemen (neyle), (bazen ise alay – nasıl). Vasıta halinin ekleri: -men , -ben, -pen. Bazen de bu ekler -menen, -benen, -penen şeklinde de gelebilmektedirler. Bu halin de birçok anlam ve fonksiyona sâhip olduğunu görürüz:

İşin ne tür araç ile gerçekleştiğini bildirir:

Ağaştı **aramen** kesip, **balamen** usaqtadı (Ağacı testere ile keserek, balta ile ufaladı).

İş, eylem, hareketin yapılış yöntemini bildirir:

Asıpağan **arbamen** oyanğa jetedi (Acele etmeyen at arabasıyla tavşana yetişir).

İş, hareketin birlikte yapıldığını bildirir:

Sen **joldasıñmen** kel (Sen arkadaşınla gel).

Cümlede çeşitli kelimelerle olan birleşmeler sonucu daha farklı anlamlar ifâde edebilir. Bu anlamlarına göre vasıta halindeki kelime cümlede nesne veya zarf tümleci olabilir.

Örneğin,

“Taspen urğandı **aspen** ur (Taşla vurana aşla vur),

Oığandı köñilge **ıılaspen** toılı (Öğrenileni gönüle ihâlâs ve istekle işleyelim, kavrayalım),

Ol adır men jotalardı **kezuwmen** keledi (O da tepelerinde ben ise da eteklerini dolaşmaktayız)”⁶⁷.

Örnek:

“Oynaıları kelip, uşıları kelip damıl tappaytın eresektenip alğan balaların *ıytarımen* aıp, *anattarımen* jayap uyanıñ ortasına aray ıgıstradı (Oyun ve uçmak isteyen ve hiç te sakin duramayan yavrularını *omuzlarıyla* ve *kanatlarıyla* yuvanın ortasına doru iterler)”⁶⁸.

67 BEKTUROV Ş., age., s. 62

68 MUSİREPOV, G, age., s. 263

“Baymağambet uzun dalaña *kirisimen* qoranıñ biyik salınğanın, töbesi jaqsı jabilğanın tamaşa etip, maqtay bastap edi (Baymagambet uzun beyaz kalın bezle kaplı olan ahıra *girmesiyle birlikte* çok yüksek inşa edildiğini, tavanının iyice kapatıldığını seyrederek övmek üzereydi)”⁶⁹.

Kısaca, vasıta halinin vasıta, birliktelik, zaman, hareketin yapılış tarzını, vs. ifade eder.

2.8. EŞİTLİK HALİ

Eşitlik hali Türkiye Türkçesinde hal olarak varlığını koruyabilmiştir. Eşitlik hali ekleri için aslında yapım ve çekim eklerine has iki çeşit özellikleri gösterebilen ara ekler de diyebiliriz.

2.8.1. Türkiye Türkçesinde:

Türkiye Türkçesindeki eşitlik hali konusunda T.Gülensoy’un ifadeleri şu şekildedir: “Eşitlik hali (Ekvatif), ismin eşitlik, benzerlik, gibilik ifade eden halidir. +ca, +ce, +ça, +çe; +sı, +si, +su, +sü ekleriyle yapılır”⁷⁰. Örnek: “Hırsından dudaklarını sıkı sıkı iyice kanatmıştı”.⁷¹

Diğer bir görüş ise T. Banguoğlu’na aittir: “Kimcehali adın görelilik hali diye adlandırılabilir. Ancak vurgusuz olan bu ekin anlatımı çok çeşitlidir. Kimce halindeki adlar lugat geçerli kazanmaya çok yatkındırlar. Pek çeşitli anlamlarda –ce zarflarını ve sıfatlarını kurarlar”⁷²

“Temel vazifesi eşitlik, gibilik, kadarlık ve benzerlik bildirmek olan bu ek, ET’de +ça şeklinde sadece tonsuz ünsüzle kullanılmakta idi. Batı Türkçe’nin ilk devrelerinde de

69 AVEZOV, Muhtar, AGE., S. 430

70 GÜLENSOY, Tuncer, age., s. 387-388

71 BAHADIROĞLU, Yavuz, age., s. 180

72 BANGUOĞLU, Tahsin, age., s. 330

yalnız +çA biçimi kullanılan eşitlik hali ekinin Osmanlı Türkçesi içinde daha çok tonsuz şekliye kullanıldığı görülmektedir. TT'de ekin tonlu (+cA) ve tonsuz (+çA) biçimleri, ünlü ve ünsüz uyumları doğrultusunda kurallı olarak mevcudiyetini devam ettirmektedir.

Ancak eşitlik hali eki gittikçe fonksiyonunu daraltmakta ve gittikçe bir yapım eki özelliği kazanmaktadır. Bugün daha çok sıfat, zarf ve zamir olan kelimelere gelen ekin, fonksiyonunu ise, gibi, kadar, göre, olarak. . . vb. edatlar üstlenmektedir. Ekli şekiller ise cümlede kalıplaşmış ve zarf durumunda olan kelimelerdir. Zaten eşitlik eki, ismi doğrudan fiile bağladığı için, zarf yapmaya elverişli bir yapıya sâhiptir.

TT 'nin grameri üzerine yazılan birçok eserde eşitlik (ecvative) hali ekine, hal ekleri arasında yer verilmemiştir.”⁷³ Bu ekin Türkiye Türkçesindeki fonksiyonları şunlardır:

Eşitlik bildirir:

Top top olmuş ağca ceren

Yeni bir yar sevdim

Gözleri sürmelice

Mukayese bildirir:

Yaşça büyük, bilgice noksan aydınlarımız...

Kız boyca ondan uzun imiş.

Sınırlama bildirir:

Çağatay , Özbek, Kazak, Kırgız, Kazan gibi Türkistan bölgesi Türk lehçelerinde görülen +çA ekinin sınırlama işlevi, özellikle Anadolu ağızlarında da tespit edilebilmektedir.”⁷⁴ Buna örnek olarak Kazak Türkçesindeki “waqıtşa” kelimesi bulunmaktadır. İfade bakımından ortaya koyduğu şey “zaman olarak sınırlılık, geçicilik”tir.

Örnek:

73 BURAN Ahmet, age., s. 266

74 BURAN, Ahmet, agb., s.

“Fahri Kaya ile birlikte bir köşeye çekilerek biraz sohbet ettik. Söylediklerini *ömürümce* unutamıyacağım”.⁷⁵

2.8.2. Kazak Türkçesinde:

Kazak Türkçesinde, TürkiyeTürkçesine eşdeğer olarak gibilik, kadarlık fonksiyonları “sıyaқты (gibi),sındı (gibi) edatları” ve “-day, -dey, -tay, -tey, -şa, -şe” ekleri aracılığıyla ortaya konur.Örneğin,
jigit sıyaқты, jigitşe (yiğit gibi, yiğitçe),

“Köpşilik osı qarbalasta bolsa, Qunanbaydıñ Qaraşoqıdağı awılı, as bergen awılday öz älegimen özi uyқы-tuyқы bop jatır (Herkes böyle bir kargaşa içerisindeyken Kunanbay’ın Karaşokı’daki köyü kendi dertleriyle başbaşaydılar)”⁷⁶.

“Kün keşkire boldırıp terlegen tayın ayañdatıp awılğa kele jatqanda oğan, özi dünyedegi eñ baqtıttı *adam sıyaқты* (Akşam vaktinde köye doğru yavaş yavaş ve terlemiş şekilde atını getirirken kendisini dünyadaki en mutlu *insan gibi* hisseder)”⁷⁷.

2.9. YÖN GÖSTERME HALİ

Yön gösterme hali bugünlerde hal eki özelliğini kaybetmiş ve tamamen yapım eki özelliğini kabullenmiştir. Bu hususu kendisinden sonra yönelme ve diğer hal eklerini alabilmesinden farkedebiliriz.

2.9.1. TürkiyeTürkçesinde:

Yön gösterme hali hakkındaki ilginç açıklamayı T.Gülensoy yapmaktadır: “Yön gösterme hali (Direktif hali), kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendi yönünde yapıldığını göstermek için ismin girdiği haldir.Yön ekleri fiilin cereyan ettiği yönü gösterir. Yön ekleri aslında ismi fiile bağlayan eklerdir. Buldukları kelime zarf olarak

⁷⁵ BAKİLER, Yavuz Bülent, age., s.39

⁷⁶ ORALBAYEVA, N., Abdigaliyeva, t., Şalabayev, B., Pratiklik Kazak Dili (Pratik Kazak Dili), Almatı, 1993, s. 125

⁷⁷ MUKANOV, Sabit, age., s. 14

kullanılır... Bugün Türkiye Türkçesinde yapım eki durumuna girmiş olan yön ekleri +ra, +re ve +arı, +eri'dir. Yön ekleri gövde ekleri durumunda olduğu için bu eklerden sonra öteki işletme ekleri getirilebilmektedir"⁷⁸.

"Kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendi yönünde yapıldığını göstermek için isim yön gösterme haline girer. Yön gösterme hali ekleri, daha çok yer ve yön ile ilgili yer ve zaman isimlerine gelerek fiilin yönünü belirtirler. Ancak, günümüzde kalıplaşmış olarak sınırlı sayıdaki birkaç kelimedeki görülen bu ekler, çekim eki olma fonksiyonunu kaybetmiş ve kelimenin gövdesiyle kaynaşmışlardır. Genel Türkçede yön gösterme hali ekinin bu fonksiyonunu, yön gösterme hali eki (dative) ve doğru, karşı, taraf, yan... vb. edatlar yerine getirmektedir.

Yön gösterme ET'de, +garu/+gerü /+karu / +kerü : +ra/+re/+ru/+rü (+rı,+ri/ +sar(y), ser(i) ekleri ile yapılmakta idi. EAT'de +ra/+re/+aru/+erü, TT'de ise, +ra/+re/+ru/+rü/+ar/+eri şekilleri yön gösterme hali eki olarak kullanılmaktadır.

Yön gösterme hali eki artık hal eki olmaktan çıkıp kelime gövdesinin bir parçası durumuna girdiği için, gramer kitaplarımızın birçoğunda bu hale yer verilmemiştir."⁷⁹

2.9.2. Kazak Türkçesinde:

"Kazak Türkçesinde de bazı çekim edatlarının yönelme haliyle birlikte kullanarak yön, miktar, sınır, vs. anlam ifade ettiklerini görebiliriz: şeyin (kadar), tarta (civarında, yaklaşık olarak), juwıq(civarında, yaklaşık olarak), qaray (tarafa, tarafına), vs. Bazı çekim edatlarının yer değiştirebildikleri görülür. Örneğin, üyge deyin=üyge şeyin (eve kadar), jüzge juwıq=jüzge tarta (yüz civarında, yüz kadar), vs."⁸⁰

78 GÜLENSOY, Tuncer, age., s. 388

79 BURAN Ahmet, age., s. 286

80 ORALBAYEVA, N. , Abdigaliyeva, T. , Şalabayev, B. ,age., s.125, Almatı, 1993

3. KAZAK TÜRKÇESİNDE KELİME GRUBU KAVRAMI VE HAL EKLERİNİN KELİME GRUPLARIYLA İLİŞKİSİ

Hal ekleri kelimeler arasında ilişki kurmakla berâber çeşitli sentaktik ilişkileri (ilişkiler) de düzenler ve ifâde ederler. Örneğin, yönelme halindeki kelime yönü, maksadı, zamanı, vs. bildirir. Bunun yanında anlam bütünlüğü taşıyan ilişkiler sırf ek eklenmiş kelimelerin çeşitliliğinden değil de bütün olan kelime gruplarının karşılıklı ilişkilerinden de ortaya çıkabilirler. Hal ekleri aracılığıyla muhtelif anlam ilişkili kelime gruplarını kuran kelimeler, genellikle, fiillerdir. Bundan dolayıdır ki, fiilli kelime grupları daha çok yaygındır ve zengin içerikli olarak kullanılırlar. İsimli (isim soylu) kelime gruplarına ise daha seyrek rastlanılır.

İsimli kelime gruplarının bağımlı unsuru yönelme, çıkma, bulunma, vasıta hal eklerinin biriyle kullanılırken üstün (ana) unsuru ise cümle ögesinden yüklem fonksiyonunda isim (soylu) olur. Örneğin,

(Jerim) malğa bay ((toprağımda) hayvan çoktur,

(ol) sözge şorçaq ((o) söze zayıftır, derdini kolay anlatamaz),

(Dosan) komissiyağa müşe ((Dosan) komisyona üyedir, komisyon üyesidir),

(men) sağan kimmin? ((ben) sana kim oluyorum?),

(onıñ sözi) mağan tüsiniksiz (onun dedikleri) bana net gelmiyor),

(bul at) minüwge jaqsı ((bu at) binişe çok uygundur),

(bul kılığıñ) öziñe jaman ((bu karakter) sana bir şey kazandırmaz).

Kazak Türkçesindeki bu yapı Türkiye Türkçesindeki datif grubuna benzerlik göstermektedir. Hal eklerinden sonraki kelime nadiren isim olmasına rağmen, genellikle, sıfattır. M. Ergin'den seçtiğimiz örnekler bu fikrimizi desteklemektedir:

“dile kolay, cana yakın, aslına uygun, keyfine düşkün, ana babasına bağlı”⁸¹.

“İsim(+isim” gruplarındaki ilişki “isim(+)fiil” gruplarında olduğu gibi hem anlamsal, hem sözdizimsel güçlü bir bağlantıdan değil de güçsüz bağlantı eğiliminden meydana gelir. Bu hususu açıklığa kavuşturmak için bir-iki örnek gösterelim: ketti (gitti), keldi (geldi) gibi fiilleri ayrı şekilde alarak onların leksik anlamlarını çok iyi anlamamıza

81 ERGİN, Muharrem, a.g.e., s. 399

rağmen ögelik (cümle ögesi) konusunda bir muğlaklığın olduğu dikkat çeker. Muğlaklığı ortadan kaldırmak ve ögelik konusunu daha da belirginleştirmek için bu fiillerin önüne kim? (kim?), kayda? (nereye?, nerede?), kaydan? (nereden?) sorularını yerleştiririz. Örneğin,

Askar kalağa ketti (Askar şehre gitti),

Temir kaladan keldi (Temir şehirden geldi).

Buradaki kelimelerin “birbirlerine olan ihtiyaçları” sayesinde karşılıklı bağları güçlüdür.

“Kimmin?” (ben kimim?), “tüsiniksiz” (anlaşılmaz) gibi isimlere yüklem (öge) olarak baktığımızda onlara bağlı olan bir özneye ihtiyaç duyulur. Yönelme halindeki nesnenin olup olmayışı o kadar büyük önem taşımaz. Çünkü, “kimmin”, “tüsiniksiz” kelimelerinin içeriği “sağan” (sana) gibi kelimelerin gelmesine doğrudan ihtiyaç duymaz. İsimlerin bu şekilde grup kurması, kelimenin doğrudan leksik anlamından değil de, bütün bir cümlenin içeriğinden, söylenilecek düşüncenin, yüklem ek almış isimlere ihtiyaç duyduğundan meydana gelir.

3.1. İsimli Kelime Grupları

“Mengerüw” kelimesi, anlam itibarıyla, sâhip çıkma, elde etme, kavrama gibi anlamları ifade eder. “Mengerüw” yöntemi ise kelime gruplarının teşekkül biçimini bildirir ve “bağımlı kelimenin yönelme, çıkma, yapma, bulunma, vasıta hallerinin birinde bulunması ve ana unsurun hal eki almış kelime ihtiyaç duymasındır. “Mengerüw” yöntemiyle kelime grupları bu şekilde oluşurlar.

“Mengerüw” yöntemiyle oluşan isimli (isim soylu kelimeyle oluşan) kelime grupları fazla yaygın değildir ve tüm isimler aynı şekilde kelime gruplarının üstün (ana) unsuru olamazlar. İsimlerden, genellikle, öznenin durumunu bildiren kelimeler isimli kelime gruplarının asıl unsuru olabilirler.

Kazak Türkçesindeki İsimli Kelime gruplarının türleri şunlardır:

3.1.1. Sıfatlar

Aslında kelime grubunun bağımlı unsuru olan sıfatlar, yüklem fonksiyonunda bulduklarında isimli kelime gruplarının asıl unsuru da olabilirler. Fakat onların tümü aynı şekilde kelime grubunu kuramazlar. Örneğin, varlığın (eşyanın) rengini bildiren sıfatlar sadece “*kardan aq*” (kardan daha beyaz), “*qannan kızıl*” (kandan daha kırmızı), “*küyeden qara*” (lekeden daha siyah) gibi kelime gruplarında bulunabilirler. Varlığın iç ve dış vasıflarını (kalite) bildiren sıfatlara ise bu tür gruplarda daha çok rastlanır. Örneğin,

öziñe jaqsı (senin kendine iyi),
mağan tüsinikti (bana anlaşılır gelir, ben anladım),
tazalıqqa jaman (temizliğe, temizlik yönünden kötüdür),
aqşağa sarañ (paraya ilgisiz), vs.

Yönelme, çıkma, vasıta bazen de belirtme halinde bulunarak sıfatla birleşecek kelimeler nesne fonksiyonunda kullanılır. Örneğin,

“*Juwas tüye jündewge jaqsı* (uysal deve yün kesmeye / kesmede zorluk çıkarmaz),
Qarşıqac, bürkit tazalıqqa üyir, qaraqus, küşegen öleksege üyir / Atasözü / (Şâhin, kartal temizliğe yakındırlar, doğan ve karakuş ise leşe yakındırlar),

Önimsiz iske şep – şeber / Abay / (Lüzumsuz işlere ustadır),

Köñilsiz qulaq oyğa olaq (Dikkatsiz kulak düşünceye, düşünmekte zayıf kalır),

Jaqsı isimen jaqsı (iyi olan işiyle, yaptığıyla iyidir)”⁸²

“*Biraq sırtağı jurttıñ işindegi jumusqa* Bekeñnen göri Jañıl şeşey jetik (Fakat dışarıdakilerden, Bekennen daha çok Janıl işe ustadır/işine ustadır)”⁸³

“*Zor dawsında ıza men zil bar* (Güçlü sesinde kızgınlık var)”⁸⁴.

⁸² BALAKAYEV, Mavlen, Kazirgi kazak Tili (Günümüzt Kazak Dili), Almatı, 1992, s. 73

⁸³ MUSIREPOV, Gabit, age., s. 330

⁸⁴ AVEZOV, Muhtar, age., s. 15

3.1.2. İsimler

“ağaş” (ağaç), “tas” (taş), “kömir” (kömür) gibi somut isimler değil de “küş” (güç), “bay” (zengin), “meyram” (bayram), “sın (eleştiri, sınama)” gibi soyut isimler “yüklem görevinde kelime grubunun asıl unsuru” olarak daha çok kullanılırlar. Örnek:

“Elim meniñ *jerge bay*, aydındı şalkar kölge bay (Yurdum benim toprağa zengindir, berrak ve ıssız göle zengindir / Yurdum çok geniş topraklara ve ıssız ve berrak göllere sâhiptir),

Қашпақ, қумақ – *erge sın*, көшпек, қонбақ – *jerge sın* (Yiğidin cesareti kaçması veya kovalamasıyla belli olur, toprağın iyi olup olmadığı göçmek veya yerleşmekle belli olur),

Sender *birbiriñe қонақсындар* (Sizler birbirlerinize misafir sayılırsınız),

Partiyağa 1949-jıldıñ jazınan müşemin (Partiye 1949 yılının yazından itibaren üyeyim)⁸⁵.

3.1.3. Varlığın durumunu bildiren isimler

“bar” (var), “joқ” (yok), “köp” (çok), “az” (az), “mâlim” (mâlum), “bâribir” (farksız, farketmez), “mümkin” (mümkün) gibi varlığın muhtelif durumunu bildiren isimler kelime grubunda daha çok asıl unsur olurlar. Örnek:

“*Astında* semiz sarı jorğa atı *bar* (Bindiği / altında semiz olan sarı attır),

Aspanda alaқандаy bult *joқ* (Gökte avuç kadar bile bulut yoktur),

Saқtıқта қорлық *joқ* (Ön tedbirde / tedbirden zarar olmaz),

Äwelden suluw jayı bizge *mâlim* (Bizim için güzelin kaderi çok önceden mâlumdur),

Äyelderdiñ *saylawğa* da, *saylanuğa* da pravosı erkektermen *birdey* (Kadınların seçme ve seçilme hâkları erkeklerle aynıdır),

Bitken *iske* sınşı *köp* (Tamamlanmış işe(in) eleştirici(si) çoktur).

85 BALAKAYEV, Mavlen, age., s.73

Sayı sıfatları (isimleri) ile, zamirler seyrek de olsa, isimli kelime gruplarını oluşturabilirler. Örneğin,

Başkada kulaq ekew bolsa sekretarda törtew (Diğerlerinde iki kulak varsa, sekreterde dört olur),

Zavodtñ bärinde solay (Fabrikaların hepsinde öyledir)⁸⁶.

“Zo dawsında ıza men zil bar (Net sesinde kızgınlık var)”⁸⁷.

3.2. “Mengerüw” Yöntemi ile Kurulan Fiilli Kelime Grupları

R. S. Amirov’un da eserinde belirttiği gibi, fiilli kelime gruplarında bağımlı unsur olarak isim, zamirler kullanılır. Sıfat, sayı sıfatları, sıfat-fiiller bu gruba substantive şekilde dâhil olurlar. Örneğin,
kisini şaşırdı (kişiyi çağırdı),
alğanın kördi (aldığını gördü).

Bu tür yapılar Türkiye Türkçesi gramerlerinde kelime grubu olarak değil cümle olarak değerlendirilmektedir.

Bağımlı kelimeler yönelme, bulunma, yapma, çıkma, vasıta hali ekini almış şekiller veya son çekim edatları aracılığıyla birleşirler.

3.2.1. Yükleme haliyle kurulan fiilli kelime grupları

Yükleme halindeki kelimeyle grup kuran geçişli fiiller:

üydı juwdı (evi yıkadı),

terezeni aştı (pencereyi açtı).

86 BALAKAYEV, Mavlen, age., s.73-74

87 AVEZOV, Muhtar, age., s. 15

Geçişsiz fiiller de ettirgen çatı ekleri aldıklarında yükleme halindeki kelimelerle birleşebilirler:

oyna (oyna) – balamı oynattı (çocuğu oynattı),
toldı (doldu) – şeikti toltırdı (kovayı doldurdu),
kandı (kandı) – susının kandırdı (susamasını giderdi).

“Yükleme halindeki isim(+)*fiil*” olarak kurulan kelime grupları objelik ilişki bildirirler, yani bağımlı kelime fiilin, hareketin *objesi* (nesne, hareketin yöneldiği varlık) olan varlık sayılır. Demek ki, bu kelime grubu obje-varlık ile fiilin aralarındaki ilişkiyi ifâde eder.

Objelik ilişkiyi ifâde etmeye ismin yükleme hali ekini almış şekli eğilimlidir. Bu fonksiyon bu hale özgüdür. Fakat birtakım sayılı fiiller grubunda objelik ilişki yönelme, çıkma halleri veya edat aracılığıyla da gösterilebilir. Örneğin,
Atjandı urıstı (Atjan‘ı kınadı)=Atjanğa urıstı (Atjan‘ı kınadı),
ne aytudı bilmedi (ne söyleyeceğini bilemedi)=ne aytuğa bilmedi (ne söyleyeceğini bilemedi),
kolın ustadı (elini tuttu)=kolınan ustadı (elinden tuttu),
yeteğin bastı (eteğini bastı)=yeteğinen bastı (eteğinden bastı).

“Sol toptı jılkı işinen şıgarıp alısımen, Balagaz öz jigitterine/jigitterin tegis mingizip koyadı (O grubu tüm at sürüsünden ayırdıktan sonra Balagaz kendi arkadaşlarına/arkadaşlarını bindirdi)”⁸⁸.

Doğrudan objelik ilişkiye katılan kelimenin yapma, çıkma hali ekli şekillerinde fiille gruplaşması şu durumlara bağlıdır:

Objenin tüm kapsamından söz edilirse, o kelime grubu yükleme halini benimser:
kolın ustadı (elini tuttu).

Objenin tümünün değil de belli bir kısmının kapsandığı belirtildiğinde o kelime çıkma hali şeklinde çekimlenir:

kolınan ustadı (elinden tuttu),
nanınan berdi (ekmeğinden verdi), vs.

⁸⁸ AVEZOV, Muhtar, age., s. 255

Örneğin,

“Jigitterine buyriq etip attarina mingizip qoyadı da, anaw kisilerdiñ *betinen gana taydırıp otıradı* (Arkadaşlarına emrederek ve atlarına bindirerek o kişilere belli etmezler)”⁸⁹

“urıstı” kelimesi objeyi yapma ve yönelme halinde çekimler. İki çeşit çekimlenme, “urıstı” kelimesinin tabiatına bağlıdır. Geçişli fiil olarak o, objelik ilişkideki kelimenin yükleme halinde gruplaşmasını talep eder. Bunun gibi “min- (bin-)”, “as- (as-)” kelimeleri de obje olan unsuru iki şekilde çekimler:

atqa mindi (ata bindi) = attı mindi (ata bindi),

tawdan astı (dağı aştı) = tawdı astı (dağı aştı).

“mindi” kelimesi çoğu zaman obje (nesne) yerindeki kelimeyi sadece yönelme halinde çekimler:

poyezğa mindi (trene bindi),

samolyotke mindi (uçığa bindi),

“Ärdayım, tañ ata, jılkı alınganı bilinisimen, joq qarawşılar jabıla atqa minedi (Daima, tan vaktinde atların yerinde olmadıkları anlaşılınca arayıcıların hepsi hızla atlarına binerler)”⁹⁰.

“at (at), yegiz (ikiz), biye (kısarak), tay (tay)” gibi kelimelerin *yükleme halinde çekim* görmesi ise bir özellik sayılır. Bu grup kurma özelliği sözü geçen varlıkların doğrudan obje ve bütün olarak kapsanabildiğinden dolayı kalıplaşmış olması gerekir.

Buna benzer “tawdan astı, tawdı astı” gibi varyantların temeli “tawdan astı”dır. Eşanlımlı “ötı” (geçti) de objelik ilişkideki kelimeyi sadece çıkma halinde çekimler: köpirden ötti (köprüden geçti), ötkelden ötti (geçitten geçti).

89 AVEZOV, Muhtar, age., s. 256

90 AVEZOV, Muhtar, age., s. 255

3.2.2. Yönelme haliyle kurulan fiilli kelime grupları

Yönelme hali ile çekimlenerek fiilli kelime grubu kuran kelimeler şunlardır : isim, zamir, sıfat-fiil. “Yönelme halindeki kelime(+)fiil” şeklinde kurulan kelime gruplarının asıl anlamının fiil ve hareketin yönünü bildirmek olduğu bellidir:

çalağa ketti (şehre gitti),

inisine berdi (birâderine verdi).

Ama bu anlamı esasa alan yönelme hali şekli, birçok değişik anlam ilişkisini ifâde etmekte de kullanılır (sebep, maksat, ilişkinlik anlamları). Bu anlamların belirmesi kelime grubuna dâhil kelimelerin leksik–gramatik özelliğine ve kendi aralarındaki karşılıklı ilişkilere bağlıdır. Birtakım kelimelerin gruplaşması veya anlamsal ilişkileri, belli üslûp biçimleriyle ortaya çıkar. Bu durumda “yönelme halindeki isim(+)fiil” şeklinde kurulan kelime grubu, değişik tip gruplarla paralellik gösterir. Özetlersek, yönelme halindeki ismi çekimleyen fiilli kelime grubunun ifâde ettiği anlamlar şunlardır:

1) Eylem ve hareketin yönünü bildirir:

suğa süngidi (suya daldı),

işke kirdi (içeriye girdi),

çapça saldı (çuvala koydu),

dârigerge körindi (doktora bakındı, muayene oldu).

2) Eylem ve hareketin objesini bildirir:

astıçka toldı (ekinle, ürünle doldu),

şayğa çandı (çaya kandı),

habarğa çandıktı (haber edindi).

3) Kullanım görmeyi bildirir :

şıttı köylekke aldı (bezi gömleğe / gömlek için aldı),

otınğa saban jağatın (yakacak yerine saman kullanırdı).

“mengerüw” ile çekimlenen isimle fiil arasındaki bu ilişki, nesnesi olan kontekste ortaya çıkar. Bu anlam genişleyerek, “yönelme halindeki isim (masdar-fiil)(+)fiil” şeklindeki kelime grubu, ithaf belirten (delibaratif) ilişki bildirmek için de kullanılabilir: osılarğa öleñ şıgar (bunların şerefine şarkı yaz)=osılar turalı öleñ şıgar (*bunlar hakkında şarkı yaz*),

bosatuğa qawlı jazdı (serbest bırakmaya/bırakmak için karar çıkardı)=bosatuw jöninde qawlı jazdı (serbest bırakılması için karar çıkardı).

“Üytkeni Balagazdar üylerine/üylerinde mal soymaytın (Çünkü Balagaz’ın ailesi evine/evinde hayvan kesimi yapmazdı)”⁹¹.

“mengerüw” ile çekimlenen kelime sıfat-fiil veya masdar olduğunda; fiilli kelime grubu, maksat ve sebep ilişkisini bildirir. Yani bağımlı kelime fiilin, hareketin sebep veya maksadını bildirir :

aytuğa keldi (söylemeye/söylemek için geldi),

külgenge renjidi (kendisine gülündüğü için üzüldü).

Böyle bir ilişkide olan “yönelme halinde sıfat-fiil (masdar)(+)fiil” şeklindeki kelime grubu, diğer yöntemlerle kurulan kelime gruplarıyla benzer fonksiyonda gelebilir :

aytuğa keldi (söylemeye geldi)=aytuw üşin keldi (söylemek için geldi),

külgenge renjidi (kendisine gülündüğü için üzüldü)=külgendikten renjidi (kendisine gülündüğü için üzüldü).

Ettirgen çatılı fiille yönelme halindeki kelime gruplaşarak eylem ve hareketin subjesini nesne olarak niteler:

arağa talattı (arıya sokturdu),

itke qaptırdı (köpeğe ısırttı).

“Äy, bay-ay, seniñ baylığıñdı *balıqsularğa talatqalı* otır deysiñ be? (Ey ağa, senin mal varlığını balıkçılara yağmalatacağımı mı sanıyorsun?)”⁹².

Bu kelime grupları, “talğa bayladı” (ağaca bağladı) gibi sentaktik–semantik bağlantılara benzer olmasına karşın daha değişiktir. İkisinde de nesnelik ilişki olsa dâhi obje olan kelimelerin grupta üstün olan fiille anlamsal ilişkisi aynı değildir. Etken çatıyla grup

91 AVEZOV, Muhtar, age., s. 256

92 AMİROV, P. S., Jay Söylem Sintaksisi (Basit Cümle Sentaksı), s. 34

kuran kelime passif obje olarak görülmesi yanında ettirgen çatıyla gruplaşan kelime aktif obje olur. Maksat-sebebe ilişkisini ifade etmede bu üç çeşit (üşün (için), -dıktan (-dığında), -ğa (-a) aracılığıyla kurulan) grubun farklılığı yoktur. Ancak kullanım alanında farklılık görülür: -u için (-mak için), -ğandıktan (-dığında dolayı), sırf sebep ilişkisini ifade etmeye eğilimli şekillerdir. Bundan dolayı, sebep anlamı daha açık tanıtmaya ihtiyacı hissedilen üslûplarda bu şekillerin bulunduğu gruplar kullanılır. Yönelme halinde “mengerüw” ile çekimlenen kelimenin yardımıyla sebep ilişkisi ifade etme, tasarruflu kelimeyi arayış sırasında kullanılır.

“Yönelme hali eki almış sıfat-fiil(+)-olumsuzluk ekli fiil” şeklinde kurulan kelime grubunda irreal (gerçekte bulunmayan) sebep ilişkisi ortaya çıkar:

su bögege tıylmaydı (su engellemeye rağmen/engellemekle durmaz),
şakırğanğa barmadı (çağrıldığı yere gitmedi).

Birtakım fiiller ismin yönelme, çıkma veya vasıta halindeki şekillerini aynı olarak çekimler ve tek bir anlamsal ilişkiyi bildirir:

jumısğa keşikti (işe geç kaldı)=jumıstan keşikti (işe geç kaldı).

“keşikti”ye bağlı kelimenin iki şekilde çekimlenişi vaziyete göre kullanılan grupların tesirinden olsa gerek. O gruplar şöyledir :

jumısğa ülgirdi (işe yetişti),

jumıstan ǵaldı (işe geç kaldı).

“joliǵtı (görüşti), baylanıstı (irtibat kurdu), kesdesti (buluştu, görüşti)” kendi semantiklerine uygun olarak eylem ve fiile katılan ikinci şahsı ifade eden kelimeyle obje şeklinde ilişki kurarlar. Bu obje kelime, sözü edilen fiillerle, genellikle, vasıta haliyle grup kurarlar:

balamen söylesti (çocukla konuştu).

Fakat dilimizde objelik ilişkiye katılan kelime sözü edilen fiille yönelme haliyle de bağlanır:

tehnikke joliǵtı (teknisyene danıştı, teknisyenle görüşti)=tehnikpen joliǵtı (teknisyenle görüşti),

Ospanǵa kezdesti (Ospan'la karşılaştı)=Ospanmen kezdesti (Ospan'la görüşti).

Nesne ilişkisini ifâde etmede bu iki yöntem pek farklı sayılmazlar. Onlardan istifade etme sözün gelişine, konuşan kişinin tercihine kalmıştır. Objelik ilişkinin iki şekilde tezâhürü, kelime grubundaki asıl unsur olan fiilin anlamına bağlı olsa gerek. Fiilin anlam kazandırdığı hareket süreci, obje olan kelimenin *yönelme*, *vasıta* halinde gruplaşmasına imkân sağlamaktadır. Diğer taraftan ise sözü edilen fillerin, objeyi, *yönelme* halindeki kelimelerle oluşturması tarihî olaydır. Orhon Yazıtları, eski devirde *vasıta* ve *yönelme* hallerinin objelik ilişkiyi ifâde etmede paralel kullanılmasının bugünkünden daha sık olduğunu gösterir:

“Bir otuz yaşına Çaçı sañunka süñüşdimiz (otuz bir yaşında Çaçı sengunla savaştık) (S. E. Malov. Pamyatniki drevnetyurkskoy pismennosti, 1951, s. 31)”⁹³.

Birtakım fiiller kendi anlamlarına uygun olarak mekân bildiren kelimeyle “sırf bulunma halinde grup oluşturması gerekir” gibi görünmesine rağmen, yönelme halinde de grup oluşturabilmekteler:

otındı qorada jar (odunu ahırda yar)=qorağa jar (ahıra gidip yar),

balıqtı üydiñ töbesinde qaқта (balığı evin çatısında kurut)=üydiñ töbesine qaқта (evin yukarisına kurut),

jağada oyna (kıyıda oyna)=jağağa oyna (kıyıya oyna),

wädede tur (sözde dur, sözünü tut)=wädege tur (sözüne sâdik ol).

“Sonday kezdiñ *qarsañına/qarsañda* öz yeliniñ işimen qağazdasıp jatuw *layıq emes* (Öyle bir *döneme doğru/dönemde* kendi yakınlarıyla aralarını bozmak iyi karşılanmaz)”⁹⁴.

3.2.3. Bulunma halinde fiilli kelime grupları

Bulunma halinin temel anlamı varlıkların mekân ilişkisini (durumunu) bildirmektir.

İsimler, fiillerin yanında buluma hali vasıtasıyla çekimlenerek bu ilişkiye katılırlar:

sazda otır (çimde oturuyor),

qorada jür (ahırda bulunmaktadır).

93 AMİROV, R. S., age., s. 35

94 AVEZOV, Muhtar, age., s. 257

Bulunma (statik)-mekân ilişkisi, genellikle, bu hal şeklinin aracılığıyla bildirilir. Sadece sayılı kelimelerin kelime grubu teşekkülünde bu ilişkiyi ifade etmede bulunma, yönelme hallerinin yanyana kullanıldıkları yukarıda belirtilmiştir.

Bulunma halindeki kelime fiile katılmadan, “subje+fiil+yüklem” veya “obje+fiil+yüklem” şeklindeki grubun bütününe mahsus olur ve böyle bağlantılara katılan isimler genitivlik (ilgi hali ifadesi, mensubiyet) ilişki içerisinde bulunurlar. Bulunma halindeki genel anlamlı (cins) kelime ile onunla ilişkili bağımlı kelimenin her ikisi genel ve özel varlıkların genitiv ilişkisini bildirirler:

“eki ayaqtıda baja tatuw (iki ayaklı canlılarda bacanakların dostluğu güçlüdür),
tört ayaqtıda bota atuw (dört ayaklı canlılar arasında ise deve yavrularının birliği güçlüdür).

Äyelde Şolpannan, biyede mınaday mınaday artıqtı körgem äzir joq. (Kısraklar içinde bu şekilde üstününü, bayanlar arasında böyle güzelini görmedim).

Osı özimiz körgende mırza kim? (İşte kendimiz gördüğünde/gördükten sonra reis kim oluyor?)⁹⁵.

Buradaki kelime grubu aslında “özimizdiñ körgeninde” şeklindedir. Bu bakımdan genitif ilişkisinin örneği olarak buraya aldık.

Genel anlamdaki kelimenin bulunma hali aracılığıyla “genetiv”lik ilişkiye doğrudan iştirak etmesi, günlük konuşma diline ve konuşma dili geleneğinde klişe halindeki ata sözlerine mâhsustur. Genetivlik ilişkiyi daha net ifade eden diğer bir yöntem daha vardır. Bu yöntem, “işinde (içinde)” yardımcı isimle gerçekleşir. Bağımlı kelime bu yardımcı ismin yardımıyla asıl unsurla bağlantı kurar:

äyelde Şolpan aqıldı (kadınlar arasında en akıllı Şolpandır),

äyeldiñ işinde Şolpan aqıldı (kadınlar arasında Şolpan akıllıdır).

Bulunma hâlindeki kelime -ğan, -gen sıfat-fiilli şekilde fiil ile kelime grubu kurduğunda zaman ifadesi taşır :

körgende aytkanı osı (karşılaştığımızda söylediği budur),

jolıkkanda aytkanın jetkizdim (görüştüğümüzdeki dediklerini ulaştırdım).

95 AMİROV, R. S., age., s. 36

Böylece zaman ifâde eden kelime grubu “qabısuw” (asıl unsurun bağımlı unsurla eksiz, yanyana ve genellikle, yerlerini değiştirmeme suretiyle oluşan kelime grubu) yöntemi ile de kurulabilir. Bunun için “bağımlı unsur ve bulunma halindeki sıfat-fiilin üstüne -ğı, -gi yapım ekleri eklenerek” sıfat özelliği kazandırılır:

körgendegi aytqanım osı (gördüğümde söylediklerim budur).

“Bul eki arada kıstı küni şuganı sağınıp jürgendegi Kärimniñ şığarğan ölefi dep birewi ölefi ayttı (Bu bölgede kışın bulunduğunda ve řuga’yı özlediğindeki Kerim’in söylediği şarkı diye birisi şarkı söyledi),

Künimen jürgendegi äkelgeniñ osı ma? – dedi qatını (Gün boyunca dolaşıp da getirdiğın bu mu?, dedi hanımı)”⁹⁶.

Zaman ilişkisini bildiren grubun (jürgende äkelgeni (dolaşıp da getirdiğii) atributive (aitlik bildiren sıfat) grup şekline dönmesinde “qaladağı muzey (şehirdeki müze), küzdegi suwıq (sonbahardaki soğuk)” gibi örnekler etkili olsa gerektir.

Hukuk veya normlarla ilgili kavramları bildiren kelimeleri (yasa, düzen, töre) bulunma hali ekiyle “mengerüw” yöntemiyle çekimleme sonucunda fiil grupları gelenek ve görenek anlamlı zarflık (dolaylı tümleç,zarf tümleci) ifâde ederler:

Özbek zañında bul joq (Özbek yasında bu yoktur),

eldiñ ädetinde uzın kiyedi (halk geleneğinde/geleneğine göre uzun giyilir),

“Aytpağanım–Qazaqtıñ eski ädetinde nekeli jarı nemese başqa bir et jaqını bolmasa, oñ jaqta otırğan kız böten jigit üşin jurıt köziñse jılawğa tiyis emes (Söylemediğim şey şu ki, Kazak’ın eski töresinde nikâhalı eři veya öz ardeşi hâriç, saę tarafta oturan kız yabancı adam için herkesin önünde gözyaşı dökmemelidir)”⁹⁷.

Bu grupların ikinci bir eř görevli şekli vardır. Bu eř görevli varyant grup şu şekilde kurulur: isim(+boyınşa (göre)(+)fiil. Örnek:

96 AMİROV, R. S., age., s. 37

97 AMİROV, R. S., age., s. 37

Қазақтің ески *әдетінде* жалағға тиіс емес (Қазақларын ески әдетлерінде бөйле дурумларда ағланмамалыдыр)=Қазақтің ески *әдеті бойынша* жалағға тиіс емес (Қазақларын ески әдетлеріне гөре ағламамалыдыр).

Еғ гөревли бу ики грубун дөшунда бир де ярдымци исимсиз курулан чөсидини де гүнлүк конушма дили чөвресинде доған тасарруфлу варыант оларак танымамыз герек.

Яғ бүйүклүгүнү билдирен келімелер булунма халинде фиіле груп курдуғунда заман зарфлығы (заман түмлеци) фонксиyonu ташырлар:
жасында өткир еди (генчлигинде кескин иди).

Булунма халиндеки бу келімелер статик заман кесимини белитирлер. Бу өзеллиғиуле “жасынан өткир” (генчлигинден бері кескинди) gibi груплардан фарклылык гөстерирлер.
“Осы араға жеткенде/жеткенин соң Қавмен сыр берди (Бурaya улаштығымызда/улаштыктан sonra Кавмен сырнын ачылды)”.⁹⁸

3.2.4. Чыкма халиуле курулан фиілли келіме груплары

Юнелме хали юнү, варылачак мензили, заманы билдир, чыкма хали исе буна зыт анламлы шекилди. О, ейлем ве hareketин башландығы мекъаны, заманы белитир: қаладан барды (шехирден гидер).

Чыкма халинин де бу темел анламна dayanarak ortaya чыкан бирчок түреме анламлары вардыр. О анлам, груба дâhil olan üstün (ana) unsurun semantiğine бағлы оларак meydana чыкар.

1. Чыкма халинде булунан келіме, груп курmada sadece basit fiil veye isimle деғил, өзне-фиіл илешкисиндеки ики келімеуле де aynı derecede бағлыдыр:

Ülkenderden Ospan keldi (Büyüklerden Ospan geldi),

қос аяқтыдан осы жүйрик (чифт бачаклылар арасындан ен гүчлүсү будур).

⁹⁸ AVEZOV, Muhtar, age., s. 256

Böyle bir durumda çıkma halindeki kelime temsilci (vekil) çıkararak topluluğu belirtirken, kelime grubundaki üstün isim veya zamir ise o temsilciyi bildirir:

“Oylap tursam, ülkennen men, jastan sen ekensin kalğan (Düşünüyorum da, büyüklerden ben, küçüklerden sen imişsin kalan)”⁹⁹.

Bu grubun özelliği şu mukayeseye açıkça anlaşılır:

Ospan ülkenderden keldi (Ospan büyüklerden geldi)=Ülkenderden Ospan keldi (büyüklerden Ospan geldi/ büyükler adına geldi).

2. Çıkma halindeki kelime “jaksı (iyi, güzel), jaman (kötü), ozıq (üstün), keyin (geri, zayıf), jüyrik (hızlı),” vs. kök şeklindeki sıfatlarla grup kurduğunda mukayese edilen objeyi bildirir:

“-Mınaw menen jasımpaz eken!-dedi Jakıp. Jaman qurbınıñ seriktiginen senderdiñ seriktiginiñ artık eken (-Bu benden daha gençmiş!-dedi Jakıp. Kötü arkadaşın arkadaşılığın sizlerin arkadaşılığınız iyi imiş)”¹⁰⁰.

Aynı şekildeki mukayese objesini ifade etmeyi çıkma halindeki isim ve “ozdı” (geçti) ile kurulan gruptan da görmemiz mümkündür:

baladan ozdı (çocuktan/-ğu geçti), köpten ozdı (birçok insandan / -ı geçti).

3. Grubun asıl unsuru bir bütünü parçasını belirten kelime olduğu (moynı (boynu), qolı (eli), közi (gözü)-insan vücudunun organları; şeti (kenarı), ortası (ortası), törü (baş köşesi)-evdeki yerler, bölgeler)) ve bağımlı unsurun ise semantik yönden hareketin başladığı mekânı belirten kelimeyi talep edemeyen fiil olduğu takdirde çıkma halindeki kelime parça (bölüm) olan objeyi bildirir:

moynınan qıstı (boynundan sıkıştırdı),

etiginen ustadı (çizmesinden tuttu).

Bu objenin parçasını (kesimini) ifade etmek için “tiydi (değdi), közdedi (nişan aldı)” fiilleriyle beraber “mengerüw” ile çekimlenecek kelime çıkma halini benimser:

közinen tiydi (gözünden vurdu),

⁹⁹ AMIROV, R. S., age., s. 38

¹⁰⁰ AMIROV, R. S., age., s. 36

kolunan tiydi (eline değdi),
kızinen kızıdedi (gözünden/-e nişan aldı),
kolunan kızıdedi (elinden/-e nişan aldı),vs.

“Tiydi, kızıdedi” gibi kelimelerin objelik mensubiyeti, kelimeyi çıkma ve yönelme halinde aynen çekimleyebilir. Fakat objenin, bütün bir varlığın parçası olduğunu ön plâna çıkarmak gerektiğinde, bağımlı kelime “çıkma halini” benimser.

4. Çıkma hali şekil olarak yukarıda sözünü ettiğimiz anlam özelliği sâyesinde mekân anlamı taşıyan vasıta halinin yerini alabilir. Zarflık (zarf tümleci) ögesi olan kelimeyi bu iki şekilde “mengerüw” yöntemiyle çekimleme “jürdi (yürüdü, geçti), ötti (geçti)” fiillerinin oluşturduğu gruplardan görülür:

şetimen ötti (kenarıyla geçti)=şetinen ötti (kenarından geçti),
ortasınan ötti (ortasından geçti)=ortasımen ötti (ortasıyla/-ndan geçti).

5. Sayılı kelimelerin katılımıyla kurulan ve çıkma halindeki isim ile bir fiilden oluşan gruplar, hareket ve fiilin “yöntemini, aracını” bildirirler. Asıl unsur fiil ile “mengerüw”e tâbi tutulan kelimenin arasındaki bu çeşit ilişki şu şartlarda ortaya çıkar:

“-Ağayınıñ özi körsin. Öz awzımen/-nan arılsın. Munısı maqul (Akrabalarının kendileri görsünler. Kendi ağızlarıyla/-ndan anlatsınlar)”¹⁰¹.

“Bul sözder, köbinese, Irgızbay işinen şığıp köpke jayılp jatadı (Bu sözler, daha çok, Irgızbay’dan kaynaklanır ve herkse duyurulur)”¹⁰².”

a) bağımlı kelime olarak “kol (el, kol)”; asıl unsur olarak ise “attı (ateşledi), jöneltti (gönderdi), ötkerdi (geçirdi), ötkizdi (geçirdi), atkardı (gerçekleştirdi), soydı (kesti), bawızdadı (boğazını kesti)” fiilleri gelirse: kolunan soydı (eliyle kendisi bizzat kesti), kolunan jöneltti (elinden/kendisi bizzat gönderdi), vs. Örnek :

101 AVEZOV, Muhtar, age., s. 257

102 AVEZOV, Muhtar, age., s. 257

“Çuwamın, qolımnan bawızdap öltiremin (Kovalar, elimle **bizzat** keserek öldüreceğim),

Jantayev kızuwlanıp alıp, Esirkepterdi öz qolınan atpaq bop, naganın suwırıp almasın ba! (Jantayev içkinin tesiriyle Esirkepleri **bizzat** vurmaya kalkışarak silâhını birdenbire çekmesin mi!)”¹⁰³.

Hareket ve eylemin yöntemini, aracını, genellikle, “vasıta hali” ifâde eder. Sözü edilen gruplar da vasıta haliyle kurulabilirler. Bu grupların “çıkma haliyle kurulması” qolınan ötkizdi (elden geçirdi), qolınan berdi (elinden/kendi eliyle/razı olarak verdi) leksik birliklerden başlanmış olması lâzım. Bu kelimelerin arasındaki ilişki yöntem ve mekân bildiren ifâdelerin arasında görülür.

Objelik ilişkideki araç ifadesine müstakil veya ayrı olarak kurulan şu gruplarda da rastlanılır:

tañdı közinen atqızdı (şafağı uykusuzluğa katlanarak bekledi).

Örnek :

“Keyde tösekke jatqanda da oyğa şomıp, kıyaldanıp körer tañdı közinen atqızatın küni de boladı (Bazen yatağa girdiğinde de düşüncelere kapılır, hayal kurarak şafağın atmasını uyku görmeyen gözleriyle bekler)”¹⁰⁴.

b) bağımlı unsur olarak kişiye bağlı isim kelimeler asıl unsur yerine “jiber- (gönder-), ayt- (söyle-), bildir- (bildir-)” fiilleri gelirse:

balañnan habarla (oğlundan / oğlunu göndererek haber ver),

järdemşinän bildir (yardımcından / aracılığıyla bildir), vs.

Örnek :

Habarıñdı Raqıştan aytarsıñ (Haberini Raqış ‘tan/aracılığıyla/-ı göndererek bildirirsin).

Sözü edilen gruplar eylem ve hareketin yöntemi ve aracı niteliğindeki objeyi (nesneyi) bildirdiğinden dolayı yardımcı ismin (“arkılı” sayesinde) yardımıyla kurulan gruba fonksiyon açısından yakındırlar:

balañnan habarla (oğlundan, oğlun aracılığıyla haber ver),

balañ arqılı habarla (oğlunu göndererek haber ver).

103 AMIROV, R. S., age., s. 39

104 AMIROV, R. S., age., s. 39

Yukarıdaki örnekte de gördüğümüz gibi, bazı durumlarda çıkma hali vasıta hali anlamını ifade edebilmektedir.

Çıkma halindeki isim ile "aynalayın" (sevgi ve şefkat bildirir, sevgili) kelimesi birleşerek doğrudan nesne ilişkisini bildirir:

balasınan aynalayın (çocuğunu seveyim),

elden aynalayın (yurdum, bir tanem).

Örnek :

Onı habarlağan *Amannan* da *aynalayın* (O haberi ulaştıran *Aman'ı gözlerinden öperim*).

6. "Çıkma halindeki isim ile fiilden, çıkma halindeki "-ğan, gen"yapılı sıfat-fiil ile fiilden oluşan gruplar, sebep-sonuç ilişkisini ifade ederler:

astan awırdı (yemekten rahatsızlandı),

ķumnan Őarşadı (kumdan yoruldu),

organnan suyıldı (biçmekten zayıfladı), vs.

Bu tür ilişki, bilhassa, sıfat-fiil ile fiilden meydana gelen gruplarda daha sık görülür. İsim ile fiilden oluşan gruplarda sebep ilişkisi kelimelerin leksik anlamlarındaki karşılıklı dengeye bağlıdır. Bu kelimelerin anlamlarına göre (eylem ve hareketin başlandığı) mekân, zaman (eylem ve hareketin başlandığı zaman) ilişkisine katılamaması şartı vardır. Sıfat-fiil ve fiil olan kelimelerin arasındaki sebep-sonuç ilişkisinin üstünlük göstermesi de onların leksik anlamlarının karşılıklı dengesiyle ilgilidir.

Sebep ilişkisini ifade etme amacıyla bu gruptan yararlanma ölçüsü değişik biçimde karşımıza çıkar. Yazı dili, bu grubu, yukarıda değindiğimiz şartlara uygun biçimde, belli alışılmış kelimeleri de görevlendirerek ölçülü olarak kullanılır. Konuşma dili ise bu gruba değişik kelimeler katar:

minezinen (tilinen) tawıp tur (karakterinden, dilinden/konuşma tarzından dolayı bunlar başına geldi),vs.

“Çıkma halindeki isim (sıfat-fiil) ve fiilden meydana gelen gruplar”, sebep-sonuç ilişkisi bildirdikleri zaman, yakın anlamlı olan “yönelme halindeki isim (sıfat-fiil) ve fiil” şeklindeki benzerlik ortaya koyarlar:

suwıktan awırdı (soğuktan hastalandı / üşüttü)=suwıqka awırdı (soğuğa / soğuğun etkisiyle hastalandı).

İki grubun böyle bir yakınlık göstermesi dilin sebep-sonuç ilişkisini ifade etmek için çıkma ve yönelme hallerinin mekân, zaman anlamlarını aynı şekilde dikkate aldıklarını belirtir. Fakat, sebep-sonuç ilişkisini bildiren bu gruba yerleşik ve alışık olmayan kelimeler dâhil edildiği takdirde ona paralel olarak “üşin(için)” ile kurulan gruplar kullanılabilir:

tilinen tabadı (dilinden/konuşmasından dolayı bunlar başına gelir)=tili üşin tabadı (dili, konuşması böyle olduğu için bunlar başına gelir),

minezinen jek kördi (karakterinden dolayı nefret etti)=minezi üşin jek kördi (karakteri için nefret etti).

Örnek :

“Osı *minezinen* köbi onı *jek köredi* (Böyle bir *karakterinden dolayı* çoğunluğu onu *sevmez*)”¹⁰⁵.

7. Çıkma halindeki isim, insanın çevreyi tanımaya imkân sağlayan (estidi “ışitti”, bildi “bildi”, baykadı “farketti”, suradı “sordu” kördi “gördü” vs.) fiillerle yanyana geldiğinde, bilgi veren nesneyi belirtir:

elden estidi (halktan duydu),

sözinen baykadı (sözünden farketti),

kabağınan tanıydı (yüz çatmasından tanır), vs.

8. Yukarıda çıkma halindeki isim ile fiilin birleşmesiyle eylem ve hareketin başladığı mekânı bildiren gruptan söz edilmişti. Bu ilişki hareket, yürüyüş süreçlerini bildiren fiillere (bardı (vardı, gitti), keldi (geldi), şıktı (çıktı), bastaldı (başlandı), kızgaldı (hareket etti), vs.) bağlı olarak ortaya çıkar. Diğer fiillerden böyle bir anlam ilişkisi doğmaz; çeşitli nesne, sebep-sonuç ilişkileri meydana gelir. Bu gruptaki çıkma hali, anlam yönünden bulunma halinin mekân anlamına benzerlik gösterir:

105 AMIROV, R. S., age., s. 41

awıldan kördi (köyden gördü) – awılda kördi (köyde gördü),
çaladan ustadı (şehirden tuttu) – çalada ustadı (şehirde tuttu).

Örnek:

“Sol *tustan* ol bir jaña çazılğan borsıqtıñ inin *körgeñ eken*, keşki salkıñmen sonı çazbağşı boldıq (O *tarafıñan* yeni kazılmış porsuğın inini *görmüş*, akşam serinliğı ile onu kazacaktık)”¹⁰⁶.

Çıkma halindeki kelime, bu fonksiyonunu ancak sayılı kelimelerle gerçekleştirir (kırđı, ustadı). Orhon Yazıtlarında ise bugünkü çıkma, bulunma hallerinin ifadesini sırf bulunma hali üstlenmiştir.

9. “-ğan (-an), -gen (-en)” ekini almış sıfat-fiil, çıkma hali ekini alıp bağımlı unsur olarak fiille grup kurduğunda, zaman ilişkisi bildirir.

Örnek:

“*Söyleskennen-aq* Äbdirağman turalı *suradı* (*Sohbet etmeye başlayınca* hemen Abdırähman hakkında soru *sordu*)”¹⁰⁷.

10. Çıkma halindeki isim, çuraw (birleştirmek, oluşturmak), jasaw (yapmak), turğızuw (kaldırmak) gibi *süreç bildiren fillerle* (tikti (dikti), saldı (inşa etti), çaladı (ördü, inşa etti), jasadı (yaptı), vs.) yanyana geldiğinde, o süreç için harcanan (inşaat) malzemeleri belirten nesne ilişkisi meydana gelir:

kirpişten çaladı (kerpiçten/kerpiçle ördü).

3.2.5. Vasıta haliyle oluşan fiilli kelime grupları

“Vasıta halinde isim(+)*fiil*” şeklinde kurulan grupların gramatik anlamını çeşitlilik gösterir ve genellikle bu grupla değişik gramatik yapıya sâhip olan gruplar arasında fonksiyon bakımından yakınlık bulunur. Fonksiyonları şunlardır:

106 AMİROV, R. S., *age.*, s. 41

107 AMİROV, R. S., *age.*, s. 41

1. “Vasıta halindeki isim(+)**fiil**” şeklindeki kelime grubu eylem ve fiile **subjeyle (şahıs)** birlikte **iştirak eden nesneyi (objeyi)** bildirir:

ağam kisilermen** keldi (ağabeyim misafirlerle geldi).**

2. Kelime grubu hareket ve onun niteliğini bildiren kelimeleri bir araya getirerek **zarflık (zarf tûmleci)** görevinde kullanılır:

jaşlılıkpen** ke**z**deseyik (iyiliklerle/iyi günlerde görüşmek üzere),**

öz azığimen** ketti (kendi erzağıyla gitti).**

Bu zarflık ilişkisi, -men, -pen, -ben (-la, -le) ekinin eylem ve subjeyle birlikte iştirakı bildiren gramatik anlamı esasa almıştır. Çekimlenecek unsur olarak cansız varlığı bildiren kelime geldiğinde kelime grubu zarf ilişkisini ifâde eder.

Daha sık olarak zarflık(zarf tûmleci) fonksiyonunu bildiren “vasıta halindeki isim(+)**fiil**” şeklindeki gruplar “zarf-**fiil**(+)**fiil**” tipi gruplarla benzer fonksiyonel kullanım sergilerler:

kuwanışpen** karşı aldı (sevinçle karşıladı)=kuwanıp karşı aldı (sevinerek karşıladı),**

oyğa şomumen kele** jatır (derin düşüncelerle geliyor)=oyğa şomıp ke**le** jatır (düşüncelerine **dalmış** olarak geliyor).**

3. “vasıta halindeki isim(+)**fiil**” şeklinde kurulan grupta bağımlı unsur eylem ve hareketin araç ve yöntemini açıklayan nesneyi belirtir:

baltamen şaptı (baltayla kesti),

özimen jeñdi (sözüyle/konuşma sanatıyla üstün çıktı).

Fiil ile nesne arasındaki bu anlam ilişkisini “isim(+)**arqılı**(aracılığıyla, yardımcıyla)(+)**fiil**” şeklindeki gruplar da bildirir:

telefonmen** habarlastı (telefonla görüştü)-telefon **arqılı** habarlastı (telefon aracılığıyla görüştü).**

Fakat “arqılı” son çekim edatının (takısının) iştirakıyla kurulan grubun eylem ve harekette araç görevindeki objeyi belirtme özelliği vardır. Bundan dolayı, onun vasıta haliyle kurulan gruplarla sayıca eşit olduğu örnekler çok sınırlıdır. İsim kökü ve “-uw(masdar eki)” yapım ekli isimlerden oluşan sayılı kelimeler nesne ilişkisine bu iki şekilde katılarak kullanılırlar:

oқuwmen sawatı aşıldı (okumakla bilgi sâhibi oldu)=oқuw arқılı sawatı aşıldı (okuma sayesinde bilgi sâhibi oldu).

4. Zikredilen kelime grubu cümlede mekân zarfılığı (yer tamlayıcısı) fonksiyonu üstlenir:

jolmen jürdi (yolla/-dan yürüdü),

awıldın şetimen jürdi (köyün kenarıyla/-ndan geçti), vs.

5. “Vasıta halinde isim(+fiil)” şeklinde kurulan gruplar, sebep ilişkisi bildirebilirler. Bu ise gruba iştirak eden kelimelerin leksik anlamlarının karşılıklı etkileşim ve dengesine bağlıdır. Böyle bir durumda, gruplarda, bağımlı unsur olarak soyut kavramlı kelimeler bulunurlar. Örnek:

“Dämeş munan äri eşteñeni oylanbastan, bärin aşuw-ızamen istedi (Dämeş bundan sonra hiçbir şeyi düşünmedi, herşeyi kızgınlık ve öfkeyle yaptı),

Sizge zvonnda degen ötinişimen habarlap turmın (Sizin telefonla aramanızı rica ederek haber vermekteyim),

Amannıñ keñesimen keldi jataqtarğa (Aman’ın tavsiyesi üzerine geldiler gecekondulara)”¹⁰⁸.

Kelime grubunun eylem ve fiile araç olan varlığın iştirakını bildiren fonksiyonu ve sebep anlamını ifâde etmesi berâberce kalıplaşmıştır. Bundan dolayı, genel olarak, onları net bir şekilde ayırt etmek kolay olmaz:

“Abaydı oқuwmen sawatıñ aşılsa, aşılatın boldı goy (Abay’ı okumakla bilgilenirsen, işte budur gerçek aydınlanma),

Al endi at babın bilmey aydala dabırımen söyleytinderge qaraday қas (O, şu anda, at bakımını bilmeden boşboğaz lâf edenlere çok karşıdır)”¹⁰⁹.

Sebep ifâdesi net ve üstün görüldüğü takdirde, zikredilen kelime grubu yönelme ve çıkma haliyle kurulan gruplarla fonksiyon bakımından benzerlik göstermektedir. Örnek:

108 AMIROV, R. S., age., s. 43

109 AMIROV, R. S., age., s. 43

“Қалиñ қараған јел *lebimen sıbdır-sıbdır қағıp*, теñселіп, ırғалıp қояды (Бүік акасыя дaллaрy *рүзгâрын etkisiyle fisiltı çıkararak* сaллaнмaктaдıрлар)-јел leбine/lebimen sıbr қaқтy (рүзгâрын etkisine/etkisiyle fisıldadı),
Oқumen sawatıñ aşılsa, аşıлатın boldı *ғoy (Okumakla bilgilenme* гeрçeк bir аydınланмадыр)-оқудан аşılsa (okumaktan/-la bilgilenirsen)”¹¹⁰.

6. “Vasıta halinde isim(+)-fiil” şeklindeki kelime grubu tarz zarflığı (tarz belirten zarf tümleci) fonksiyonu yanında, zaman zarflığı (zaman belirten zarf tümleci) fonksiyonunu ifâde de etmede kullanılır. Örnek:

“Sol tustan ol jaña қазılған borsıqtıñ inin köрген eken, keşki *salkınmen* sonı *қазбақşı boldı* (O taraftan yeni kazılmış olan porsuğın inini görmüş,ki akşam *serinliğıyle* onu *kazmak istedi*)”¹¹¹.

Erteñimen keldi (erkenleyin geldi), ıstıқpen keldi (sıcaklıkla geldi) gibi kelime grupları da bununla benzerlik göstermektedir.

Vasıta halinin eki cümle öğelerinden zarflığı ifâde etme fonksiyonuna dayanarak zarf yapmaya sıkça іştirak etmektedir:

atımen joқ (adı bile uyulmamış/adıyla yoktur),

tügelimen jiynaldı (tamamıyla toplandı),

kelisimen jolıqtı (gelince hemen/gelmesiyle hemen görüştü), vs.

3.3. Matasuw yöntemiyle oluşan kelime grupları (isim tamlamaları)

“Matasuw: kelime gruplarında bulunan belirten (anıqtawış: öznenin sıfatını, sayısını, miktarını, vs. bildiren cümle ögesi, belirleyici, kelime grubunda bağımlı unsur) ve isim arasındaki gramatik ilişkidir.” (Қазақ Tili Sözdigi, yayın yönetmeni Telgoja Januzakov).

“Belirten” diye isimlendirdiğimiz cümle ögesinin, Türkiye Türkçesinde yapı itibarıyla (cümle ögesi olarak) bulunmadığına dair yukarıda söz etmiştik. Kazak Türkçesindeki

110 AMIROV, R. S., age., s. 43

111 AMIROV, R. S., age., s. 43

belirten Cümle ögesi ise öznenin niteliğini, mensubiyetini (ilgi hali yardımı ile de), vs. yönlerini bildiren ögedir.

“Matasuw”, sözdizimsel ilişki kurmanın bir şeklidir. O, tamlama yapısındaki kelime grubunun ilişki kurma şeklidir. Örnek:

Omarbektiiñ inisi (Omarbek’in biraderi), ağaştıñ butağı (ağacın dalı), bizdiñ tabısımız (bizim gelirimiz).

Bu tür kelime gruplarının ilk unsuru ilgi hali ekini, ikinci unsuru ise iyelik eki alır.

Diğer şiveler gibi Kazak Türkçesinde cümledeki kelimelerin bu şekilde ilişki kurmaları gramatik özelliklerden biridir. Bağımlı unsurun asıl unsurla bu yöntemle oluşturulan bağlantısı çok sağlamdır. Başka bir deyişle, bir kelimenin belli ekleri almasını talep eden kelime ondan sonra yerleşir ve o kelimeye bağımlılık gösterir. Asıl unsur (kelime) bağımlı kelimenin bulunduğu şahıs ifadesine uyum sağlayarak gerekli gramatik şekilde (iyelik ekiyle) kullanılır. Bunun yanında, bağımlı kelimenin ihtiyaç duyulan ekle (ilgi hali eki) telaffuzunu gerektirir. Örnek:

Meniiñ qarındasım keldi (Benim bacım geldi)

Seniiñ qarındasıñ keldi (Senin bacın geldi)

Oniiñ qarındası keldi (Onun bacısı geldi)

Burada iyelik eki almış öznelere yüklem bağımlılık gösterirler, ilgi halindeki kelimeler ise belirten fonksiyonunda bulunmaktadırlar. Ortadaki kelimenin bazen 1., bazen 2., bazen de 3. şahısta olması, bağımlılığın özelliğine göre şekillenebilir ve onların hangi şahısta bulduklarına bağlıdır.

Bu yöntemle kurulan tamlama yapısındaki kelime gruplarının zincirleme şeklinde genişleyebildiğini hatırlamak gerekir:

Temirbektiiñ inisi (Temirbek’in birâderi)

Temirbektiiñ inisiniñ paltosu (Temirbek’in biraderinin paltosu)

Temirbektiiñ inisiniñ paltosınıñ tüymesi (Temirbek’in biraderinin paltosunun düğmesi)

Temirbektiiñ inisiniñ paltosınıñ tüymesiniñ bawı (Temirbek’in biraderinin paltosunun düğmesinin ipi)

Seniñ joldasıñ (Senin arkadaşın)

Seniñ joldasıñnıñ sözi (Senin arkadaşının dedikleri)

Seniñ joldasıñnıñ söziniñ qoritındısı (Senin arkadaşının dediklerinin özeti)

Seniñ joldasıñnıñ söziniñ qoritındısınıñ jalğası (Senin arkadaşının dediklerinin özetinin devamı)

Bu şekildeki oluşan zincirleme kelime grubunun en sonundaki kelime kendisinden bir önceki kelimeyle, o ise önceki kelimeyle sözdizimi açısından ilişki kurar ve üç-dört seviyeli zincirleme kelime grubu ortaya çıkar.

Tamlama yapısındaki kelime gruplarının kendi içlerinde ilişki oluşturan gramer unsurları ise ilgi hali, iyelik ekleridir. Kelime grubunun ilk unsuru ilgi halinde olup, ikinci unsuru iyelik ekini alır. Ancak “biz”, “siz” gibi iki zamir ilgi hali ekini aldıkları zaman ondan sonra gelen kelime eksiz de söylenebilmektedir:

bizdiñ bala (bizim çocuk)

bizdiñ awıl (bizim köy)

sizdiñ bala (sizin çocuk)

sizdiñ awıl (sizin köy)

SONUÇ

Genel olarak, hâl kategorisi, ismin isimle veya ismin fiille olan ilişkisini bildirir. Her hâlin kendine özgü sabit bir yapı (şekil) ve değişken bir anlam yönü bulunmaktadır.

Bu çalışmamızda bazı durumlarda hâl eklerinin yapı ve anlamları farklı olduğu hâlde, sentaktik (sözdizimine dayalı) anlam ve fonksiyonlarının (cümle ögesi olmaları halinde) benzer ve hatta aynı olduğunu gösterdik. Birtakım fiillerde obje (nesne)-yüklem ilişkisi yönelme, çıkma hâlleri veya edat aracılığıyla gösterilebilir. Örneğin, *Atjandı* urıstı (Atjan'ı kınadı)=*Atjanğa* urıstı (Atjan'ı kınadı), *ne aytadı* bilmedi (ne söyleyeceğini bilemedi)=*ne aytuğa* bilmedi (ne söyleyeceğini bilemedi), *kolın* ustadı (elini tuttu)=*kolınan* ustadı (elinden tuttu), *yetegin* bastı (eteğini bastı)=*yeteginen* bastı (eteğinden bastı), vs.

Çalışmam sırasında Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki kelime grubu anlayışının farklı ve benzer taraflarının olduğunu gördüm. Bu özellikler kısaca şöyledir:

a. Türkiye Türkçesindeki kelime grubu tanımı şöyledir:

“Nesnelere ve hareketlere daha geniş olarak ifade etmek ve belirtmek için, birden fazla kelimeyi kullanarak meydana getirilen dil birliğine *kelime grubu* denir. Kelime grubu mana ve yapı olarak bir bütünlük oluşturur. Cümlede bir kelime gibi çekime girer. Çekim ekleriyle diğer kelime ve kelime gruplarına bağlanırlar

b. Kazak Türkçesindeki kelime grubu tanımı:

Sentaktik (sözdizimsel) ilişkiyi bildirmek için tam (net) anlamlı iki (veya daha çok) kelimenin karşılıklı uyum ve bağımlılıkla oluşturdukları bir birlik ve bütünlüktür. Kelime grubu hem sentaktik yapı, hem de leksik anlam itibarıyla müstakil olan kelimelerden oluşur. Kelime grubu, cümlelerin temelini oluşturan kelimelerden daha da organize olan cümle birliğidir. Bundan dolayı, kelime grubuna cümle kurmaya katılan malzeme de diyebiliriz. Çünkü kelimeler, cümleye tek tek değil de kendi aralarında olan anlam ve gramatik ilişkileri sonucu dahil edilirler. Örnek:

Cümle: *Külimdegen ay şalkıp tur* (Gülümseyen ay neşe vermektedir)

Kelime grubu: Ay şalkıp tur (Ay neşe vermekte)

Külümdegen ay (Gülümseyen ay)

Kelime gruplarının bir de bağımlılık yönünden bahsedelim. Kelime grubundaki unsurlardan biri ana unsur, diğeri ise gramatik fonksiyon ve şekilce ona bağımlı unsur olur. Örnek: sudıñ(*bağımlı unsur*) ağısı (*ana nusur*)-suyun (*bağımlı unsur*) akışı (*ana unsur*).

Hâl ekleri aracılığıyla oluşan kelime gruplarının unsurlarının (kelimeler) anlam ve sentaktik fonksiyon (cümle ögesi) itibarıyla ayrı ve müstakil olması gerekir. Ancak bu şartları yerinr getirebildiği takdirde serbest kelime grubu sayılabilirler. Örneğin, keñseden şıqtı (ofisten çıktı/-lar), keñsege jıynaldı (ofise toplandı/-lar), vs.

Bu çalışmamızda Kazak Türkçesindeki kelime gruplarını “isim(+)*isim*” ve “isim(+)*fiil*” ilişkisindeki gruplar şeklinde ele aldık ve “isim(+)*isim*” şeklinde oluşan kelime gruplarının karşılıklı bağlarının “isim(+)*fiil*” şeklindeki kelime grubunun ilişkilerine göre daha zayıf olduğunu gördük. Örneğin, “gitti” fiili, kelime grubu kurarken kendi yapısı itibarıyla ister istemez bağımlı olan özneyi gerektirir. Hâl eki almış nesnenin olup olmayışı o kadar büyük bir öneme sahip değil Bu ise fiilden oluşan yüklem bir başka unsura isimden daha çok ihtiyaç duymasından kaynaklanmaktadır.

Hâl eklerinin cümle ögesi kurmak gibi önemli bir fonksiyonunun olduğunu bir daha vurgulayalım. Dilbilimcileri bu fonksiyona kısaca sentaktik fonksiyon da demektedirler. Sentaktik fonksiyon, genellikle, morfolojik şekilleri (hâl ekleri) esas alır. Örneğin, kelimelerin birleşmesi, çoğunlukla, hâl eklerine dayanır, yüklem şekli ise fiilin zaman, şahıs yapısına (şekline) bağlıdır. Örnek:

bardım (git-ti-m, var-dı-m), bardık (git-ti-k, var-dı-k).

Buna benzer şekilde morfolojik yapı (şekil) olan hâl eklerinin gelişimi ve değişimi de, sonuçta, sentaktik fonksiyonun ihtiyacından ortaya çıkan yöntemleri esas alır. Hâl ekleri, diğer morfolojik yapılar gibi kelimenin anlamını ve çeşidini (tür) renklendirmek ve geliştirmek için kullanılırlar.

KAYNAKLAR

A. Gramerle İlgili Kaynaklar

1. Kitaplar

a. Tek Yazarlı Kitaplar

AHANOV, Kaken, Grammatika Teoriyasının Negizderi (Gramer Teorisinin Esasları), Almatı, 1996

AMİROV, R. S. , Jay Söylem Sintaksisi (Basit Cümle Sentaksı), Almatı, “Mektep”, 1983

BURAN Ahmet, Anadolu Ağzlarında İsim (Hâl) Ekleri, Ankara, 1996

GÜLENSOY, Tuncer, Türkçe El Kitabı, Ankara, 2000

ERGİN, Muharrem, Türk Dilbilgisi, İstanbul, “Bayrak”, 1980

KARAÖRS, M. Metin, Türkçenin Sözdizimi ve Cümle Tahlilleri, Kayseri, 1993

KORKMAZ, Zeynep, Gramer terimleri Sözlüğü, Ankara, “TDK”, 1992

b. İki Yazarlı Kitaplar

BEKTUROV, Ş., SEGALİYEV Kazak Tili, Almatı, 1994,

ORALBAYEVA, N., Abdigaliyeva, T., Şalabayev, B., Pratiklik Kazak Tili, Almatı, 1993

2. Makaleler

BURAN, Ahmet, İsim Çekim Ekleri, TDK Yayınları, Türk Gramerinin Sorunları, Ankara, 1999

3. Sözlükler

JANUZAKOV, Telgoja, Kazak Tili Sözdigi (Kazak Dili Sözlüğü), “Til Bilimi İnstitutı”, Almatı, 1999

B. Örneklerin Alındığı Eserler

AVEZOV, Muhtar, Abay Jolu (Abay Yolu), (birinci kitap) Almatı, "Jazuşı", 1990

BAHADİROĞLU, Yavuz, Sunguroğlu, İstanbul, "Nesil", 1997

BAKİLER, Yavuz Bülent, Üsküp'ten Kosova'ya, 4.baskı

BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, Ankara, 1986

MUKANOV, Sabit, Altın Aymak (Altın Yöre), Almatı, "Jazuşı", 1988

MUSİREPOV, Gabit, Tandamalı (seçmeli esereleri), Almatı, "Jazuşı", 1980

YÜCEL, İrfan, Peygamberimizin Hayatı, Ankara, "Halk Kitapları", 2000

ÖZGEÇMİŞ

Nurjan Pukaşev, 1978’de Kazakistan’ın Güney Kazakistan Eyaleti Kentav şehrinde doğmuştur. 1992’de Kazakistan’da ve Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından açılan ilk lise olan Türk-Kazak Lisesini kazanmıştır. 1995’te liseyi tamamlayıp Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde yüksek öğrenimine başlamış, 1999’da bu bölümden mezun olmuştur. 2000 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimine başlamıştır.

